اقتصاد و برنامه ریزی شهری
دوره ۸، شماره ۳

ارزیابی مداخلهٔ درشت‌مقیاس در بافت تاریخی بر پایهٔ مؤلفه‌های شهر اسلامی ـ ایرانی، مطالعهٔ موردی: بازار مشروطه تبریز*

مریم محفوظیان[۱]، اصغر مولایی[۲]**

۱. دانشجوی دکتری شهرسازی، گروه شهرسازی، دانشکدهٔ معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی، تبریز، ایران
۲. دانشیار، گروه شهرسازی، دانشکدهٔ معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۶/۲۱
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۷/۲۲
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۷/۲۲

چکیده

مداخلات درشت‌مقیاس در بافت‌های تاریخی می‌توانند ضمن پاسخگویی به نیازهای معاصر، روابط فضایی، عملکردی، اجتماعی و معنایی را تغییر دهند؛ از این‌رو، ارزیابی آن‌ها مستلزم توجه به ابعاد کالبدی، عملکردی و اجتماعی ـ معنایی است. پژوهش حاضر برای بررسی تداوم و تغییر این روابط، بازار مشروطه را به عنوان مداخله‌ای درشت‌مقیاس در بافت تاریخی مطالعه می‌کند. این پژوهش کاربردی و از نظر روش، توصیفی ـ تحلیلی با رویکرد کیفی و مبتنی بر مطالعهٔ موردی است. داده‌ها از طریق مطالعات اسنادی، بررسی نقشه‌ها و مدارک، برداشت کالبدی ـ فضایی، مشاهدهٔ میدانی و ۳۰ مصاحبهٔ نیمه‌ساختاریافته گردآوری شدند. داده‌های مصاحبه براساس سه بعد پژوهش کدگذاری و تحلیل شدند و داده‌های کالبدی ـ فضایی و عملکردی به صورت تطبیقی بررسی شدند. یافته‌ها در سه بعد انطباق کالبدی ـ فضایی و عملکردی، هویت‌زایی و معنابخشی و عدالت اجتماعی ـ فضایی و پیامدهای اجتماعی، با توجه به مؤلفه‌های شهر اسلامی ـ ایرانی تفسیر شدند. نتایج نشان داد بازار مشروطه ارتباط خود را با شبکهٔ دسترسی و ساختار بازار تاریخی حفظ کرده و برای نیازهای معاصر، مانند دسترسی سواره و جابه‌جایی کالا، ظرفیت‌هایی ایجاد کرده است؛ با این‌حال، سازمان فضایی، تجربهٔ معنایی و دامنهٔ حیات اجتماعی آن با بازار تاریخی یکسان نیست. همچنین، بهره‌مندی اقتصادی میان بهره‌برداران متفاوت است و پیوند هویتی مجموعه بیش از شکل‌گیری هویتی مستقل، از ارتباط آن با زمینهٔ تاریخی تأثیر می‌پذیرد. بازار مشروطه نه مصداق گسست کامل و نه تداوم کامل الگوی تاریخی، بلکه نمونه‌ای از تداوم نسبی است. یافته‌ها می‌توانند در ارزیابی مداخلات درشت‌مقیاس با توجه هم‌زمان به ابعاد کالبدی، عملکردی، اجتماعی و معنایی، به کار روند.

کلمات کلیدی

بازار مشروطه تبریز
بافت تاریخی
شهر اسلامی ـ ایرانی
مداخلهٔ درشت‌مقیاس
هویت مکان

COPYRIGHTS
©2027 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

HOW TO CITE THIS ARTICLE

Mahfoozian M. Molaei A. Evaluating large-scale intervention in a historic urban fabric based on the components of the Islamic-Iranian City: A case study of Mashrouteh Bazaar, Tabriz. *Urban Economics and Planning* 8(3):96-117.

DOI: 10.22034/uep.2026.602074.2015

* مقالهٔ حاضر برگرفته از رسالهٔ دکتری با عنوان «کلان‌پروژه‌های شهری در شهر اسلامی ـ ایرانی از منظر واقع‌گرایی توحیدی (مطالعهٔ موردی: پروژه‌های منتخب از شهر تبریز» که توسط نویسندهٔ اول تحت راهنمایی نویسندهٔ دوم در دانشکدهٔ معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز به انجام رسیده است.

** نویسندهٔ مسئول: a.molaei@tabriziau.ac.ir

۱. مقدمه

بافت‌های تاریخی شهرها بخشی از حافظهٔ جمعی، سرمایه فرهنگی و تداوم تاریخی جوامع به شمار می‌روند؛ با این‌حال، ارزش آن‌ها فقط به ویژگی‌های کالبدی محدود نمی‌شود و مداخلات در این بافت‌ها می‌تواند بر استفادهٔ کاربران، تعاملات اجتماعی، تجربه و معنای مکان نیز اثر بگذارد. در این‌میان، هویت مکان به عنوان مفهومی مرتبط با ابعاد کالبدی، تجربی و اجتماعی مکان، حاصل تعامل ویژگی‌های فیزیکی، فعالیت‌ها، ادراک، خاطره و معانی اجتماعی و فرهنگی است (Relph, 1976; Proshansky, Fabian, & Kaminoff, 1983). از این منظر، بررسی مداخلات در بافت‌های تاریخی مستلزم توجه به ابعاد مختلف مکان است. در همین راستا، مطالعات بازآفرینی بر مشارکت کاربران، ویژگی‌های مکان، پایداری و انطباق کاربری‌های جدید تأکید دارند (Pulles et al., 2023). در مورد بازار تاریخی تبریز نیز، مطالعات انجام‌شده به برخی از این ابعاد پرداخته‌اند و رابطهٔ استفاده، دسترسی، فرهنگ و پایداری اجتماعی را نشان داده‌اند (Yadollahi & Weidner, 2014; Yadollahi & Weidner, 2017). همچنین، پژوهش‌های جدید بر تحول کالبدی در بافت‌های تاریخی (Huang et al., 2024) و تفاوت پیامدهای مداخلات برای گروه‌های مختلف (Forouhar & Hasankhani, 2018) تأکید دارند.

با وجود مطالعات انجام‌شده دربارهٔ ساختار فضایی و عملکردی بازار تاریخی تبریز (Nejad Ebrahimi, Pour Rahimian & Sahraei, 2013)، تعاملات اجتماعی (Balali Oskouei & Jafari, 2022)، کیفیت فضایی بازار (Hosseinikia, Medghalchi, Maleki & Hashempour, 2024) و ویژگی‌های معماری و معنایی مجموعه مشروطه (Gharehbaglou et al., 2019; Gharehbaglou & Ardabilchi, 2021)، چگونگی تداوم و تغییر روابط ناشی از یک مداخلهٔ درشت‌مقیاس در مجاورت بازار تاریخی به صورت هم‌زمان از منظر کالبدی ـ فضایی، عملکردی، اجتماعی و معنایی و در ارتباط با مؤلفه‌های شهر اسلامی ـ ایرانی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. این خلأ، ضرورت بررسی یکپارچهٔ رابطهٔ مداخلهٔ معاصر با ساختار تاریخی و تجربهٔ کاربران و بهره‌برداران را نشان می‌دهد.

پژوهش حاضر بازار مشروطهٔ تبریز را به عنوان نمونه‌ای از مداخلهٔ درشت‌مقیاس در مجاورت بازار تاریخی تبریز بررسی می‌کند. مسئلهٔ پژوهش، فقط تفاوت کالبدی میان ساختار جدید و بازار تاریخی نیست، بلکه چگونگی تداوم و تغییر روابط فضایی، عملکردی، اجتماعی و معنایی و پیامدهای این تغییرات برای هویت و معنای مکان است. هدف پژوهش، بررسی این روابط در سه بعد انطباق کالبدی ـ فضایی و عملکردی، هویت‌زایی و معنابخشی، و عدالت اجتماعی ـ فضایی و پیامدهای اجتماعی، و نیز تفسیر یافته‌ها در چارچوب مؤلفه‌های شهر اسلامی ـ ایرانی است. نوآوری پژوهش در تلفیق این سه بعد در قالب یک چارچوب تحلیلی واحد و تفسیر یافته‌ها بر پایهٔ مؤلفه‌های شهر اسلامی ـ ایرانی است.

بر این‌اساس، پرسش اصلی پژوهش چنین صورت‌بندی می‌شود:

مداخلهٔ درشت‌مقیاس بازار مشروطهٔ تبریز چه پیامدهایی برای تداوم ساختار فضایی، عملکردی، اجتماعی و معنایی بافت تاریخی داشته است و این پیامدها چگونه در چارچوب مؤلفه‌های شهر اسلامی ـ ایرانی قابل تفسیر هستند؟

در راستای پاسخ به پرسش اصلی، سه پرسش فرعی مطرح می‌شود:

۱. بازار مشروطه از نظر کالبدی ـ فضایی و عملکردی چه میزان تداوم، تداوم نسبی یا گسست نسبت به ساختار تاریخی بازار تبریز نشان می‌دهد؟

۲. بازار مشروطه از نظر هویت، تجربه و معنای مکان چه الگوهایی از تداوم، تداوم نسبی یا گسست نسبت به زمینهٔ تاریخی بازار تبریز نشان می‌دهد؟

۳. مداخلهٔ درشت‌مقیاس بازار مشروطه از منظر عدالت اجتماعی ـ فضایی و پیامدهای اجتماعی، چه الگوهایی از تداوم، تداوم نسبی یا گسست در دسترسی، بهره‌مندی و حیات اجتماعی نشان می‌دهد؟

۲. پیشینهٔ نظری و تجربی

۱.۲. مفهوم مداخلهٔ درشت‌مقیاس شهری و پیامدهای آن در بافت تاریخی

«مداخلهٔ درشت‌مقیاس شهری» (Large-scale urban intervention (LSUIs)) به پروژه‌ها و اقداماتی اشاره دارد که به واسطهٔ مقیاس و دامنهٔ اثرگذاری خود می‌توانند تغییرات قابل توجهی در ساختار شهر ایجاد کنند. این مفهوم فقط به ابعاد فیزیکی محدود نیست و تغییرات فضایی و عملکردی و پیامدهای اجتماعی، اقتصادی و نهادی را نیز دربرمی‌گیرد (Swyngedouw et al., 2002; Lorens & Habier, 2018)، پیامدهایی که می‌توانند فراتر از محدودهٔ مستقیم پروژه گسترش یابند (Swyngedouw et al., 2002).

اهمیت این مداخلات در بافت‌های تاریخی بیشتر است؛ زیرا در بستری شکل می‌گیرند که روابط فضایی، عملکردی و اجتماعی آن طی زمان تثبیت شده است. مطالعات قریب و سالاما (۲۰۱۴) در مرکز تاریخی دوحه، بر پیامدهای اجتماعی ـ فضایی و تیپومورفولوژیک مداخله و ضرورت توجه به ویژگی‌های محلی و ساختار فضایی موجود تأکید دارند. در مطالعات ایرانی نیز پیوند ساختار کالبدی و حیات اجتماعی شهر (Habibi, 2012)، نقش روابط متقابل عناصر و فرایندهای شهری در فهم تغییرات محیطی (Bahreini, 2004) و ضرورت توجه به زمینه و ارتباط میان حفاظت، احیا و نیازهای معاصر تأکید شده است (Mozaffar, Behzadfar, & Rastbin, 2018; Rezaei & Hanachi, 2015).

بر این‌اساس، ارزیابی مداخله در بافت تاریخی باید علاوه بر ویژگی‌های پروژه، تغییر و تداوم روابط فضایی، عملکردی و اجتماعی در زمینهٔ تاریخی را نیز دربرگیرد. در پژوهش حاضر، بازار مشروطه تبریز به عنوان یک مداخلهٔ تجاری در مجاورت بازار تاریخی، از نظر ارتباط فضایی، سازمان عملکردی و پیامدهای اجتماعی و معنایی بررسی می‌شود.

۲.۲. بافت تاریخی، ریخت‌شناسی و تداوم ساختار فضایی

بافت تاریخی ساختاری پویاست که از تعامل عناصر کالبدی، سازمان فضایی، فعالیت‌ها و روابط اجتماعی شکل می‌گیرد و طی زمان دستخوش تداوم و تغییر می‌شود. رویکرد منظر شهری تاریخی و منشور واشنگتن نیز بر اهمیت ابعاد کالبدی، اجتماعی و فرهنگی میراث شهری و ضرورت توجه به ساختار فضایی و زندگی جاری در فرایند حفاظت تأکید دارند (UNESCO, 2011; ICOMOS, 1987).

از دیدگاه ریخت‌شناختی، ساختار شهر از روابط میان شبکهٔ معابر، قطعات، بناها، بافت ساختمانی و کاربری زمین شکل می‌گیرد (Conzen, 1960; Kropf, 2017). مطالعات جدید نیز تحلیل الگوهای فضایی بافت‌های تاریخی را مورد توجه قرار داده‌اند (Huang et al., 2024). در مطالعات ایرانی، سازمان فضایی شهر و روابط میان اجزا و ساختارهای مرتبط بررسی شده است (Abarghouei Fard & Mansouri, 2021) و مطالعات ریخت‌شناختی نیز نقش روابط میان

عناصر ساختاری را در شناخت شکل‌گیری و تحول بافت‌های تاریخی نشان داده‌اند (Behzadfar & Rezvani, 2015; Aghajanbagloo, Mohammadi, & Zamani, 2022; Iranmanesh, Pourjafar, Khatibi, & Ziari, 2021).

در پژوهش حاضر تداوم ساختار فضایی به معنای استمرار برخی روابط فضایی و عملکردی میان مداخلهٔ جدید و ساختار موجود است و لزوماً به معنای حفظ فرم تاریخی نیست. در بازار تاریخی تبریز، ارتباط میان مسیرهای حرکتی، راسته‌ها و فضاهای مرتبط، یکی از جنبه‌های مهم پیوستگی فضایی به شمار می‌رود (Yadollahi & Weidner, 2014; Yadollahi & Weidner, 2017). بنابراین، بازار مشروطه بر پایهٔ شبکهٔ دسترسی و مسیرهای حرکتی، سازمان فضایی، رابطهٔ توده و فضا، مقیاس، ویژگی‌های کالبدی و نحوهٔ استقرار فعالیت‌ها ارزیابی می‌شود تا میزان تداوم، تداوم نسبی یا گسست آن نسبت به ساختار تاریخی بازار تبریز مشخص شود.

۳.۲. شهر اسلامی ـ ایرانی و بازار به مثابه ساختار فضایی ـ اجتماعی

شهر اسلامی ـ ایرانی را نمی‌توان به الگویی ثابت از عناصر کالبدی یا سازمان فضایی تقلیل داد؛ بلکه این شهر در بستر عوامل اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و دینی شکل گرفته و در دوره‌های مختلف تحول یافته است (Fallahat, 2011; Behzadfar & Rezvani, 2015; Maroufi, 2018). از این‌رو، در پژوهش حاضر، شهر اسلامی ـ ایرانی به عنوان چارچوبی تفسیری برای خوانش روابط فضایی، عملکردی، اجتماعی و معنایی بافت تاریخی در نظر گرفته می‌شود.

بازار در شهر تاریخی ایران، ساختاری فضایی ـ اجتماعی است که علاوه بر نقش اقتصادی، با شبکهٔ معابر، فضاهای مذهبی و فعالیت‌های اجتماعی پیوند دارد (Habibi, 2012; Gharehbaglou, Nejad Ebrahimi, & Ardabilchi, 2019; Balali Oskouei & Jafari, 2022; Abroomand Azar, Akbari Namdar, & Valizadeh, 2024). در بازار تاریخی تبریز نیز پیوند میان ساختار فضایی، فعالیت‌های اقتصادی و روابط اجتماعی در تداوم مجموعه اهمیت دارد (UNESCO, 2010; Nejad Ebrahimi, Pour Rahimian & Sahraei Loron, 2013). همچنین، ارتباط ویژگی‌های کالبدی فضا با تعاملات اجتماعی در بازار مورد تأکید قرار گرفته است (Balali Oskouei & Jafari, 2022). کیفیت محیط بازار را نیز می‌توان از منظر دسترسی، اجتماع‌پذیری، فعالیت، آسایش و تصویر مکان بررسی کرد (Hosseinikia, Medghalchi, Maleki & Hashempour, 2024). در این چارچوب، دسترسی فیزیکی و امکان استفاده از فضا از عوامل مؤثر بر کیفیت محیط و پایداری اجتماعی محسوب می‌شوند. از منظر عدالت اجتماعی ـ فضایی نیز، از آنجا که مداخلات درشت‌مقیاس می‌توانند برای گروه‌های مختلف، تجربه‌های متفاوتی از منفعت و هزینه ایجاد کنند، ارزیابی پیامدهای اجتماعی آن‌ها باید تفاوت در تجربهٔ اقتصادی بهره‌برداران را نیز در نظر بگیرد (Smyth & Vanclay, 2017; Yadollahi & Weidner, 2017).

از سوی دیگر، انطباق بازارها و بناهای تاریخی با نیازهای معاصر الزاماً به معنای گسست از میراث نیست؛ بازاستفادهٔ تطبیقی می‌تواند به تداوم حیات اقتصادی و اجتماعی کمک کند، هرچند نحوهٔ مداخله بر اصالت و ارزش‌های فرهنگی مکان اثر می‌گذارد (Bianco, 2023). بنابراین، تداوم عملکردی به‌تنهایی معادل تداوم ارزش‌های تاریخی نیست.

بر پایهٔ جمع‌بندی مباحث یادشده، پنج حوزهٔ تحلیلی این پژوهش براساس مفاهیم مطرح‌شده در ادبیات بررسی شده دربارهٔ ساختار فضایی، حیات اجتماعی، فعالیت و همزیستی عملکردی، هویت و معنای مکان و دسترسی و بهره‌مندی از فضا صورت‌بندی شده‌اند. این مفاهیم با ماهیت مداخلهٔ درشت‌مقیاس و مسئلهٔ تداوم در بافت تاریخی ارتباط دارند.

در این چارچوب، مباحث مربوط به ساختار و ارتباط فضایی در حوزهٔ «انسجام و پیوستگی فضایی»؛ حضور، ارتباط و زندگی جمعی در حوزهٔ «تعامل و حیات اجتماعی»؛ تنوع و همزیستی فعالیت‌ها در حوزهٔ «تنوع و همزیستی عملکردی ـ اجتماعی»؛ هویت، خاطره و ادراک مکان در حوزهٔ «هویت و معنای مکان»؛ و مباحث مرتبط با امکان دسترسی و نحوهٔ بهره‌مندی از فضا در حوزهٔ «دسترسی و بهره‌مندی اجتماعی» صورت‌بندی شده‌اند. این پنج حوزه حاصل جمع‌بندی مفاهیم مطرح‌شده در مبانی نظری پژوهش هستند و به عنوان فهرستی قطعی یا مورد اجماع از ویژگی‌های شهر اسلامی ـ ایرانی ادعا نمی‌شوند؛ بلکه به عنوان حوزه‌های تحلیلی برای تفسیر یافته‌های تجربی به کار می‌روند.

در این پژوهش، شهر اسلامی ـ ایرانی چارچوب تفسیری نهایی برای تحلیل یافته‌های کالبدی ـ فضایی، عملکردی، اجتماعی و معنایی است و پنج حوزهٔ یادشده ابعاد تحلیلی این چارچوب را تشکیل می‌دهند، نه متغیرهای تجربی مستقل. بر این‌اساس، تداوم ساختار تاریخی بر پایهٔ کیفیت روابط میان فضا، فعالیت، تعامل اجتماعی، هویت و بهره‌مندی از مکان ارزیابی می‌شود.

۴.۲. هویت مکان، معنا و تداوم حیات اجتماعی

هویت مکان حاصل رابطهٔ متقابل میان ویژگی‌های کالبدی، فعالیت‌ها و تجربهٔ انسانی است (Alalhesabi & Charbgoo, 2015). رلف (۱۹۷۶) آن را با تمایز مکانی، تجربهٔ زیسته و معنای نسبت داده شده به مکان مرتبط می‌داند و پروشانسکی و همکاران (۱۹۸۳) بر نقش محیط فیزیکی در شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی تأکید دارند. دلبستگی به مکان نیز از طریق تجربه، خاطره، تعامل و تداوم حضور شکل می‌گیرد (Lewicka, 2011).

در بافت‌های تاریخی، هویت و معنای مکان فراتر از ویژگی‌های کالبدی است و تغییر در سازمان فضا، فعالیت‌ها و الگوهای استفاده می‌تواند تجربه و ادراک مکان را تحت تأثیر قرار دهد. مطالعات پیامدهای اجتماعی ـ فرهنگی بازآفرینی نیز بر هویت، روابط اجتماعی، ارزش‌های فرهنگی و اقتصاد محلی تأکید دارند (Abdurahiman et al., 2024). در مطالعات ایرانی، ارتباط میان کیفیت عرصه‌های عمومی، هویت تاریخی، حس تعلق و مشارکت اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است (Sheikhi et al., 2025).

تجربهٔ مکان با حضور، حرکت، مکث و تعامل در فضای عمومی ارتباط دارد (Whyte, 1980; Gehl, 2011) و کیفیت فضایی بازار تبریز نیز از منظر دسترسی، اجتماع‌پذیری، فعالیت، آسایش و تصویر مکان قابل بررسی است (Hosseinikia et al., 2024). بازآفرینی میراثی نیز بر مشارکت کاربران، ویژگی‌های مکان، پایداری و انطباق کاربری‌های جدید با زمینهٔ تاریخی تأکید دارد (Pulles et al., 2023). همچنین، عبدالرحیمان (۲۰۲۵)، در ارزیابی پیامدهای اجتماعی ـ فرهنگی میراث شهری، حوزه‌هایی مانند حس مکان، انسجام و شمول اجتماعی، آگاهی فرهنگی و اقتصاد محلی را مورد توجه قرار می‌دهد. بر این‌اساس، در پژوهش حاضر، هویت و معنای مکان پیامد برهم‌کنش ویژگی‌های فضایی و کالبدی، فعالیت‌ها و

تجربۀ کاربران در نظر گرفته می‌شود و از طریق خوانایی، تجربه و ادراک مکان، و هویت، خاطره و معنای مکان ارزیابی خواهد شد.

۴.۲. جمع‌بندی پیشینه و جایگاه پژوهش حاضر

مرور ادبیات نشان می‌دهد مطالعۀ مداخلات در بافت‌های تاریخی در سه حوزۀ اصلی دنبال شده‌اند: حوزۀ اول پیامدهای فضایی، اجتماعی و اقتصادی است (Swyngedouw et al., 2002; Lorens & Habier, 2018) که برخی مطالعات نوسازی در بافت‌های تاریخی نیز بر تفاوت پیامدهای پروژه‌های بزرگ‌مقیاس برای گروه‌های مختلف تأکید دارند (Forouhar & Hasankhani, 2018). حوزۀ دوم به تداوم و تغییر ریخت‌شناختی شبکۀ فضایی، قطعات، توده و فضا و سازمان فعالیت‌ها مربوط است (Conzen, 1960; Kropf, 2017) و حوزۀ سوم پیامدهای اجتماعی و معنایی مداخله را با تأکید بر هویت مکان، دلبستگی و تعامل اجتماعی بررسی می‌کند (Relph, 1976; Proshansky et al., 1983; Lewicka, 2011).

در ادبیات شهر اسلامی ـ ایرانی نیز بر ساختار فضایی با زمینۀ اجتماعی، فرهنگی و تاریخی و پرهیز از تقلیل آن به الگوی کالبدی تأکید شده است (Fallahat, 2011; Maroufi, 2018; Abraghui-Fard & Mansouri, 2021). مطالعات بازارهای تاریخی، نقش هم‌زمان بازار در سازمان فضایی، اقتصادی و اجتماعی شهر را نشان می‌دهند (Habibi, 2012; Gharehbaglou, Nejad Ebrahimi, & Ardabilchi, 2019; Balali Oskouei & Jafari, 2022; Abroomand Azar, Akbari Namdar, & Valizadeh, 2024). در بازار تاریخی تبریز نیز ساختار فضایی، دسترسی، فعالیت، کیفیت محیطی و تعاملات اجتماعی بررسی شده‌اند (Nejad Ebrahimi et al., 2013; Hosseinikia et al., 2024).

در مورد بازار مشروطه، مطالعات پیشین عمدتاً بر معماری میان‌افزا، تغییرات معنای محیط و کیفیت مداخله تمرکز داشته‌اند و این مجموعه را از منظر تداوم ارتباط فضایی و عملکردی با بازار تاریخی و نقش آن در پاسخگویی به محدودیت‌های فضایی و حمل‌ونقل برخی فعالیت‌های تجاری بررسی کرده‌اند (Gharehbaglou et al., 2019; Gharehbaglou & Ardabilchi, 2021). این مطالعات اهمیت رابطۀ مداخلۀ جدید با زمینۀ تاریخی را نشان می‌دهند؛ با این‌حال، ارزیابی یکپارچۀ ابعاد کالبدی ـ فضایی و عملکردی، هویتی و اجتماعی و تداوم یا تغییر روابط موجود در بافت همچنان نیازمند بررسی است. مطالعات جدید بازآفرینی میراثی بر توجه هم‌زمان به ویژگی‌های مکان، مشارکت کاربران، پایداری و انطباق کاربری‌های جدید با زمینۀ تاریخی تأکید دارند (Pulles et al., 2023).

بنابراین، خلأ پژوهش حاضر نه فقدان مطالعه دربارۀ بازار تاریخی تبریز یا شهر اسلامی ـ ایرانی، بلکه نبود چارچوبی یکپارچه برای ارزیابی مداخلات درشت‌مقیاس در بافت تاریخی از سه منظر انطباق کالبدی ـ فضایی و عملکردی، هویت‌زایی و معنابخشی و عدالت اجتماعی ـ فضایی و پیامدهای اجتماعی است. پژوهش حاضر این سه بعد را مستقل بررسی و سپس یافته‌ها را در چارچوب پنج مؤلفۀ تفسیری شهر اسلامی ـ ایرانی تفسیر می‌کند تا وضعیت تداوم، تداوم نسبی یا گسست روابط فضایی، عملکردی، اجتماعی و معنایی بافت تاریخی مشخص شود. این چارچوب مبنای مدل مفهومی و نظام ارزیابی پژوهش است.

۳. روش‌شناسی

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش، توصیفی ـ تحلیلی با رویکرد کیفی و در قالب مطالعۀ موردی است. هدف آن، ارزیابی رابطۀ مداخلۀ درشت‌مقیاس بازار مشروطه با زمینۀ تاریخی بازار تبریز از نظر تداوم و تغییر در روابط کالبدی ـ فضایی، عملکردی، معنایی و اجتماعی است. چارچوب تحلیل بر سه بعد اصلی انطباق کالبدی ـ فضایی و عملکردی، هویت‌زایی و معنابخشی، و عدالت اجتماعی ـ فضایی و پیامدهای اجتماعی استوار است.

داده‌های پژوهش از طریق مطالعات اسنادی، بررسی نقشه‌ها و مدارک، برداشت کالبدی ـ فضایی، مشاهده میدانی و مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته گردآوری شدند. مصاحبه‌ها با ۳۰ نفر شامل ۱۲ کاسب یا بهره‌بردار و ۱۸ کاربر بازار مشروطه انجام گرفت.

مشارکت‌کنندگان به شیوۀ نمونه‌گیری در دسترس و براساس ارتباط با مجموعه و تمایل به همکاری انتخاب شدند؛ از این‌رو، مصاحبه‌ها با افرادی انجام شد که هنگام حضور پژوهشگر در بازار امکان و آمادگی گفت‌وگو داشتند. پرسش‌ها ناظر بر ارتباط مجموعه با ساختار تاریخی بازار، ویژگی‌های کالبدی و عملکردی، تجربه و معنای مکان، تعاملات اجتماعی و نحوۀ دسترسی و بهره‌مندی کاربران و بهره‌برداران بود. پایان مصاحبه‌ها با توجه به تکرار برخی پاسخ‌ها و محدودیت‌های زمانی و دسترسی تعیین شد؛ بنابراین، تعداد مشارکت‌کنندگان مبنای تعمیم آماری نیست. متن مصاحبه‌ها با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA سازمان‌دهی و براساس سه بعد اصلی پژوهش کدگذاری شد. سپس، شواهد مرتبط با مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌های چارچوب تحلیلی دسته‌بندی و در کنار داده‌های اسنادی، کالبدی ـ فضایی، عملکردی و مشاهدات میدانی تفسیر شدند. در گزارش یافته‌های مصاحبه‌ای، تعداد مشارکت‌کنندگانی که به هر مضمون اشاره کرده‌اند از تعداد دفعات تکرار نقل‌قول‌ها تفکیک شد. از آنجا که هر مشارکت‌کننده می‌توانست به چند مضمون اشاره کند، مجموع فراوانی مضامین لزوماً برابر با تعداد کل مشارکت‌کنندگان نیست. نقل‌قول‌های مستقیم نیز برای ارائۀ نمونه‌ای از شواهد به کار رفتند و تکرار یک نقل‌قول به عنوان شاهد مستقل در نظر گرفته نشد.

داده‌های کالبدی ـ فضایی و عملکردی نیز به صورت تطبیقی بررسی و یافته‌های حاصل از منابع مختلف تلفیق شدند. در این مقایسه، ویژگی‌های مستند بازار تاریخی تبریز در منابع اسنادی، نقشه‌ها و مطالعات پیشین، از جمله سازمان فضایی، پیوستگی مسیرها، تنوع عملکردی و روابط اجتماعی، مبنای تطبیق قرار گرفتند. با توجه به تفاوت دو مجموعه از نظر دورۀ ساخت، مقیاس و سازمان فضایی، هدف مقایسه، سنجش میزان تداوم یا تغییر ویژگی‌ها و روابط متناظر بود، نه انتظار بازتولید کالبدی بازار تاریخی در بازار مشروطه.

در این ارزیابی، «تداوم» به معنای حفظ ویژگی یا رابطۀ مورد بررسی، «تداوم نسبی» به معنای حفظ بخشی از آن همراه با تغییر یا محدودیت، و «گسست» به معنای فقدان یا تغییر اساسی آن، به گونه‌ای که رابطۀ متناظر دیگر قابل تشخیص نباشد، تعریف شد. برای مثال، فقدان پیوند فضایی قابل تشخیص میان مسیرهای بازار مشروطه و ساختار تاریخی پیرامون آن، در صورت تأیید از طریق بررسی نقشه‌ها، اسناد و مشاهدۀ میدانی مجموعۀ مورد مطالعه،

می‌تواند مصداق گسست در پیوستگی فضایی باشد. تعیین وضعیت هر زیرمؤلفه برپایهٔ تفسیر شواهد مرتبط و میزان حفظ، تغییر یا فقدان ویژگی مورد بررسی انجام شد و به فراوانی پاسخ‌های مصاحبه‌شوندگان به‌تنهایی متکی نبود. وضعیت کلی مؤلفه‌ها و ابعاد نیز از تلفیق نتایج زیرمؤلفه‌های مرتبط به دست آمد. در تعیین وضعیت کلی هر مؤلفه و بعد، صرف تعداد زیرمؤلفه‌های دارای هر وضعیت ملاک تصمیم‌گیری نبود؛ بلکه میزان حفظ یا تغییر رابطهٔ اصلی مورد ارزیابی و شواهد پشتیبان هر زیرمؤلفه در کنار یکدیگر تفسیر شدند. بر این‌اساس، وضعیت نهایی هر مؤلفه و بعد و برآیند کلی پژوهش از تلفیق تحلیلی شواهد مرتبط تعیین شد. جدول ۱ روش‌های گردآوری و تحلیل داده‌ها و جدول ۲ چارچوب تحلیلی پژوهش را نشان می‌دهند.

جدول ۱. روش‌های گردآوری و تحلیل داده‌های پژوهش

نحوهٔ استفاده و تحلیل	حوزهٔ داده‌های مورد بررسی	هدف گردآوری	منبع داده / روش
بررسی اسناد و تحلیل تطبیقی زمینهٔ تاریخی و ساختار فضایی	پیشینهٔ تاریخی، ساختار فضایی، موقعیت مداخله و ارتباط آن با بافت تاریخی	شناخت زمینهٔ تاریخی و جایگاه بازار مشروطه در ارتباط با بازار تاریخی تبریز	مطالعات اسنادی و بررسی نقشه‌ها و مدارک
تحلیل کالبدی ـ فضایی و مقایسهٔ سازمان فضایی و ویژگی‌های کالبدی	شبکهٔ دسترسی، گذرها، ورودی‌ها، مسیرهای حرکتی، نقاط اتصال با ساختار تاریخی، مقیاس، ارتفاع و مصالح	شناخت سازمان فضایی و ویژگی‌های کالبدی دو مجموعه	برداشت کالبدی ـ فضایی
توصیف و تفسیر کیفی وضعیت موجود و الگوهای استفاده از فضا	فعالیت‌های جاری، حضور و حرکت، مکث، تعاملات اجتماعی، کیفیت‌های محیطی و محدودیت‌های استفاده	بررسی وضعیت موجود و نحوهٔ استفاده از فضا	مشاهدهٔ میدانی
سازمان‌دهی متن مصاحبه‌ها و کدگذاری براساس سه بعد اصلی پژوهش در MAXQDA، سپس دسته‌بندی و تفسیر کیفی شواهد	دسترسی و قابلیت استفاده، منافع و هزینه‌های اقتصادی، هویت و خاطرهٔ مکان، تعاملات اجتماعی و رابطهٔ مداخله با زمینهٔ تاریخی	شناخت تجربه و ادراک کاربران و بهره‌برداران	مصاحبهٔ نیمه‌ساختاریافته
تلفیق و تفسیر شواهد و تعیین وضعیت هر مؤلفه در سه سطح تداوم، تداوم نسبی و گسست	شواهد مربوط به روابط کالبدی ـ فضایی، عملکردی، معنایی و اجتماعی حاصل از روش‌های مختلف	ارزیابی رابطهٔ مداخله با زمینهٔ تاریخی	تلفیق یافته‌ها

۴. چارچوب تحلیلی پژوهش و مدل مفهومی

ارزیابی مداخلات درشت‌مقیاس در بافت‌های تاریخی، مستلزم بررسی هم‌زمان روابط کالبدی ـ فضایی، عملکردی، اجتماعی و معنایی و نحوهٔ ارتباط آن‌ها با زمینهٔ تاریخی است. مداخلات جدید ممکن است با تداوم یا تغییر در ساختار فضایی، فعالیت‌ها، الگوهای استفاده، تعاملات اجتماعی و تجربهٔ کاربران همراه باشند؛ از این‌رو، ارزیابی آن‌ها نیازمند چارچوبی است که این جنبه‌های مرتبط را در کنار یکدیگر بررسی کند.

بر این‌اساس، چارچوب تحلیلی پژوهش با تلفیق مباحث نظری و مطالعات پیشین دربارهٔ مداخلات در بافت‌های تاریخی شکل گرفت. این مطالعات بر اهمیت ساختار کالبدی ـ فضایی و عملکردی، هویت و معنای مکان و پیامدهای اجتماعی مداخلات تأکید دارند (Relph, 1976; Proshansky et al., 1983; Smyth & Vanclay, 2017; Pulles et al., 2023). در مطالعات بازار تاریخی تبریز نیز ارتباط میان ساختار فضایی، دسترسی، فعالیت و حیات اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است (Nejad Ebrahimi et al., 2013; Yadollahi & Weidner, 2014, 2017). بر پایهٔ این مباحث و با توجه به مسئله و اهداف پژوهش، مفاهیم مرتبط در سه بعد «انطباق کالبدی ـ فضایی و عملکردی»، «هویت‌زایی و معنابخشی» و «عدالت اجتماعی ـ فضایی و پیامدهای اجتماعی» سازمان‌دهی شدند. سپس، مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌ها براساس ارتباط مفهومی با ابعاد اصلی، پوشش جنبه‌های مورد بررسی و قابلیت بررسی و تحلیل آن‌ها در مطالعه موردی تعیین شدند. در نتیجه، چارچوب تحلیلی از سطح مفهومی به سطح عملیاتی صورت‌بندی شد و تناظر میان ابعاد، مؤلفه‌ها، زیرمؤلفه‌های این چارچوب در جدول ۲ ارائه شده است.

این سه بعد از نظر تحلیلی مستقل‌اند، هرچند در تجربهٔ واقعی فضا با یکدیگر ارتباط دارند. پژوهش حاضر رابطهٔ میان آن‌ها را زنجیره‌ای علّی و خطی فرض نمی‌کند؛ بلکه هر بعد به طور مستقل بررسی و یافته‌ها در مرحلهٔ نهایی در چارچوب مؤلفه‌های شهر اسلامی ـ ایرانی تفسیر می‌شوند. در این چارچوب، سه سطح تداوم، تداوم نسبی و گسست برای جمع‌بندی نحوهٔ استمرار یا تغییر روابط میان مداخله و زمینهٔ تاریخی به کار می‌روند.

۱.۴. انطباق کالبدی ـ فضایی و عملکردی

بازار تاریخی تبریز از پیوند شبکهٔ گذرها، فضاهای تجاری و جمعی و فعالیت‌های متنوع شکل گرفته و ساختاری به‌هم‌پیوسته ایجاد کرده است. از این‌رو، ارزیابی مداخله جدید فقط براساس ویژگی‌های کالبدی آن کافی نیست و نحوهٔ ارتباط آن با ساختار فضایی و عملکردی موجود نیز باید بررسی شود.

در این بعد، رابطهٔ مجموعه مشروطه با سازمان کالبدی ـ فضایی و عملکردی زمینهٔ تاریخی از طریق بررسی پیوستگی با ساختار فضایی، ویژگی‌های کالبدی ـ فضایی و انطباق فعالیت‌ها و الگوهای استفاده از فضا ارزیابی می‌شود. هدف، شناسایی میزان تداوم یا تغییر در روابط فضایی و عملکردی میان مداخلهٔ جدید و بافت تاریخی است. داده‌های برداشت و تحلیل کالبدی ـ فضایی، کاربری‌ها، فعالیت‌ها و مشاهدهٔ میدانی مبنای این ارزیابی بوده و در مرحلهٔ نهایی از منظر انسجام و پیوستگی فضایی و تنوع و همزیستی عملکردی ـ اجتماعی تفسیر می‌شوند.

۲.۴. هویت‌زایی و معنابخشی

این بعد به رابطهٔ مداخله با هویت و معنای مکان می‌پردازد. در بافت‌های تاریخی، هویت مکان در تعامل میان عناصر تاریخی،

فعالیت‌های جاری، نشانه‌ها، خاطره و تجربهٔ کاربران شکل می‌گیرد و ورود ساختار جدید می‌تواند نحوهٔ خوانش و ادراک محیط را تحت تأثیر قرار دهد.

در پژوهش حاضر، هویت مکان ویژگی ثابت و از پیش موجود تلقی نمی‌شود، بلکه حاصل تعامل ویژگی‌های محیط، عناصر تاریخی، فعالیت‌ها و تجربهٔ کاربران است. بر این‌اساس، داده‌های مصاحبه و مشاهدهٔ میدانی برای ارزیابی این بعد به کار گرفته شده و یافته‌ها در مرحلهٔ نهایی از منظر هویت، خاطره و معنای مکان در چارچوب شهر اسلامی ـ ایرانی تفسیر می‌شوند.

۳.۴. عدالت اجتماعی ـ فضایی و پیامدهای اجتماعی

این بعد به پیامدهای اجتماعی مداخله و نحوهٔ دسترسی، استفاده و بهره‌مندی از فضا می‌پردازد. با توجه به نقش بازار تبریز فراتر از فعالیت اقتصادی، تغییر در ساختار فضایی و عملکردی می‌تواند بر حضور، تعامل و بهره‌مندی کاربران و بهره‌برداران اثرگذار باشد.

در این پژوهش، عدالت اجتماعی ـ فضایی با معنایی محدود و متناسب با داده‌های موجود بررسی می‌شود و به معنای داوری کلی دربارهٔ عدالت در شهر یا جامعه نیست؛ بلکه به نحوهٔ دسترسی، استفاده و بهره‌مندی از فضا در محدودهٔ مورد مطالعه اشاره دارد. داده‌های مشاهده و مصاحبهٔ مبنای تحلیل این بعد هستند و نتایج در مرحلهٔ نهایی از منظر دسترسی و بهره‌مندی اجتماعی و تعامل و حیات اجتماعی تفسیر می‌شوند.

۴.۴. جایگاه مؤلفه‌های شهر اسلامی ـ ایرانی در چارچوب تحلیلی

مؤلفه‌های شهر اسلامی ـ ایرانی در پژوهش حاضر یک بعد تجربی مستقل در کنار سه بعد اصلی نیستند، بلکه لایه تفسیری و ارزیابی نهایی چارچوب را تشکیل می‌دهند. این لایه بر پایهٔ مباحث نظری و مطالعات پیشین دربارهٔ سازمان و انسجام فضایی، حیات و تعامل اجتماعی، تنوع فعالیت‌ها، هویت و معنای مکان و دسترسی و بهره‌مندی از فضا صورت‌بندی شد. در حوزهٔ انسجام و پیوستگی فضایی، مباحث سازمان فضایی شهر ایرانی و ریخت‌شناسی بافت‌های تاریخی و مطالعات ساختار فضایی بازار تبریز مبنا قرار گرفتند (Abraghui-Fard & Mansouri, 2021; Behzadfar & Rezvani, 2015; Nejad Ebrahimi et al., 2013; Yadollahi & Weidner, 2017). در حوزهٔ تعامل و حیات اجتماعی، مطالعات تعاملات اجتماعی در بازار تاریخی تبریز و حیات اجتماعی فضای عمومی مورد توجه قرار گرفتند (Balali Oskouei & Jafari, 2022; Gehl, 2011; Yadollahi & Weidner, 2017). مؤلفهٔ تنوع و همزیستی عملکردی ـ اجتماعی نیز بر مباحث ساختار و فعالیت‌های بازار و سازمان فضایی ـ اجتماعی شهر ایرانی استوار شد (Habibi, 2012; Maroufi, 2018; Nejad Ebrahimi et al., 2013; Yadollahi & Weidner, 2014, 2017). مؤلفهٔ هویت، خاطره و معنای مکان بر مباحث هویت مکان، تعلق و معنای محیط و مطالعات مرتبط با تغییرات معنایی در بازار مشروطه تکیه دارد (Relph, 1976; Proshansky et al., 1983; Lewicka, 2011; Gharehbaglou & Ardabilchi, 2021; Ali-Hesabi & Charbgoo, 2015). در حوزهٔ دسترسی و بهره‌مندی اجتماعی نیز مطالعات دسترسی در بازار تاریخی و چارچوب‌های مرتبط با پیامدهای اجتماعی پروژه‌ها و تفاوت تجربهٔ گروه‌های مختلف مورد استفاده قرار گرفتند (Mozaffar et al., 2018; Yadollahi & Weidner, 2017; Smyth & Vanclay, 2017; Abdurahiman et al., 2024, 2025). بر این‌اساس، یافته‌های سه بعد اصلی در پنج مؤلفهٔ «انسجام و پیوستگی فضایی»، «تعامل و حیات اجتماعی»، «تنوع و همزیستی عملکردی ـ اجتماعی»، «هویت، خاطره و معنای مکان» و «دسترسی و بهره‌مندی اجتماعی» تفسیر می‌شوند. این مؤلفه‌ها داده یا متغیر تجربی جدیدی به پژوهش اضافه نمی‌کنند، بلکه چارچوبی برای تفسیر و جمع‌بندی یافته‌های تجربی فراهم می‌سازند.

جدول ۲. چارچوب تحلیلی ارزیابی مداخلهٔ درشت‌مقیاس در بافت تاریخی

بعد اصلی	مؤلفه	منابع پشتیبان	زیرمؤلفهٔ مورد بررسی	داده/شاهد	روش تحلیل	پیوند تفسیری با شهر اسلامی ـ ایرانی
۱ ـ انطباق کالبدی ـ فضایی و عملکردی	۱. پیوستگی و ارتباط فضایی	Abraghui-Fard & Mansouri (2021); Behzadfar & Rezvani (2015); Nejad Ebrahimi et al. (2013); Yadollahi & Weidner (2017)	ارتباط با شبکهٔ دسترسی و گذرهای پیرامونی	نقشه، پلان، برداشت، مشاهده، مصاحبه	تحلیل فضایی ـ تطبیقی	انسجام و پیوستگی فضایی
			نحوهٔ اتصال به ساختار تاریخی بازار	نقشه، اسناد، برداشت، مشاهده، مصاحبه	تحلیل تطبیقی	
			الگوی ورودی‌ها و مسیرهای دسترسی	پلان، برداشت، مشاهده	تحلیل فضایی ـ توصیفی	
	۲. سازمان و ویژگی‌های کالبدی ـ فضایی	Abraghui-Fard & Mansouri (2021); Behzadfar & Rezvani (2015); Nejad Ebrahimi et al. (2013)	سازمان فضایی و مسیرهای حرکتی	پلان، برداشت، مشاهده، مصاحبه	تحلیل کالبدی ـ فضایی و تطبیقی	انسجام و پیوستگی فضایی
			ارتفاع و مقیاس	برداشت، مشاهده	تحلیل کالبدی ـ تطبیقی	
			ویژگی‌های کالبدی و مصالح	برداشت، مشاهده، اسناد، مصاحبه	تحلیل کالبدی ـ تطبیقی	

بعد اصلی	مؤلفه	منابع پشتیبان	زیرمؤلفهٔ مورد بررسی	داده/شاهد	روش تحلیل	پیوند تفسیری با شهر اسلامی ـ ایرانی
۱ ـ انطباق کالبدی ـ فضایی و عملکردی	۳. انطباق عملکردی	Habibi (2012); Maroufi (2018); Nejad Ebrahimi et al. (2013); Yadollahi & Weidner (2014, 2017)	نوع و تناسب فعالیت‌ها با نیازهای معاصر	مشاهده، مصاحبه	تحلیل توصیفی ـ کیفی	تنوع و همزیستی عملکردی ـ اجتماعی
			تداوم، تنوع و همزیستی فعالیت‌ها	مشاهده، مصاحبه	تحلیل عملکردی ـ توصیفی	
			رابطهٔ عملکردی با بازار تاریخی	اسناد، مشاهده، مصاحبه	تحلیل تطبیقی ـ کیفی	
۲- هویت‌زایی و معنابخشی	۱. خوانایی و تشخیص‌پذیری	Relph (1976); Proshansky et al. (1983); Lewicka (2011)	عناصر شاخص و نشانه‌های محیطی	مشاهده، برداشت، مصاحبه	تحلیل کیفی ـ توصیفی	هویت، خاطره و معنای مکان
			خوانایی مسیرها و دسترسی داخلی	مشاهده، برداشت، مصاحبه	تحلیل فضایی ـ کیفی	
			جهت‌یابی	مشاهده	تحلیل توصیفی ـ کیفی	
	۲. تجربه و ادراک مکان	Relph (1976); Proshansky et al. (1983); Lewicka (2011); Gharehbaglou & Ardabilchi (2021)	تجربهٔ حسی و کیفیت محیطی	مشاهده، مصاحبه	تحلیل توصیفی ـ کیفی	هویت، خاطره و معنای مکان
			ادراک کیفیت و قابلیت استفاده از فضا	مشاهده، مصاحبه	تحلیل توصیفی	
			برداشت کاربران از محیط	مصاحبه	بررسی و تفسیر کیفی	
	۳. هویت، خاطره و معنای مکان	Relph (1976); Proshansky et al. (1983); Lewicka (2011); Alalhesabi & Charbgoo (2015); Gharehbaglou & Ardabilchi (2021)	پیوند با زمینه تاریخی و عناصر هویتی	اسناد، مشاهده، مصاحبه	تحلیل تطبیقی و بررسی و تفسیر کیفی	هویت، خاطره و معنای مکان
			تداعی و تداوم خاطره تاریخی	مصاحبه، مشاهده	بررسی و تفسیر کیفی	
			تعلق و معنای مکان	مصاحبه	تحلیل توصیفی و تفسیر کیفی	
۳- عدالت اجتماعی ـ فضایی و پیامدهای اجتماعی	۱. دسترسی و قابلیت استفاده	Mozaffar et al. (2018); Yadollahi & Weidner (2017); Smyth & Vanclay (2017); Abdurahiman et al. (2024, 2025)Yadollahi & Weidner (2017); Smyth & Vanclay (2017); Abdurahiman et al. (2024, 2025)	دسترسی فیزیکی و سواره	نقشه، برداشت، مشاهده، مصاحبه	تحلیل فضایی ـ توصیفی	دسترسی و بهره‌مندی اجتماعی
			موانع و محدودیت‌های دسترسی	مشاهده، برداشت، مصاحبه	تحلیل کالبدی ـ توصیفی	
			قابلیت استفاده و امکانات رفاهی	مشاهده، مصاحبه	تحلیل توصیفی ـ کیفی	
	۲. بهره‌مندی و پیامدهای اقتصادی	Mozaffar et al. (2018); Smyth & Vanclay (2017); Abdurahiman et al. (2024, 2025)	بهره‌مندی اقتصادی و عملکردی برای بهره‌برداران	مصاحبه، مشاهده	بررسی و تفسیر کیفی	دسترسی و بهره‌مندی اجتماعی
			هزینه، اجاره و تجربهٔ اقتصادی بهره‌برداران	مصاحبه	بررسی و تفسیر کیفی	
			تفاوت در تجربه و بهره‌مندی اقتصادی بهره‌برداران	مصاحبه	بررسی و مقایسه کیفی	
	۳. تعامل و حیات اجتماعی	Balali Oskouei & Jafari (2022); Gehl (2011); Yadollahi & Weidner (2017)	حضور و مکث	مشاهده، مصاحبه	تحلیل رفتاری ـ کیفی	تعامل و حیات اجتماعی
			تعاملات و روابط اجتماعی	مشاهده، مصاحبه	بررسی و تفسیر کیفی	
			فعالیت‌های جمعی و غیرتجاری	مشاهده، مصاحبه	تحلیل کیفی ـ توصیفی	

سه بعد اصلی، چارچوب سازمان‌دهی تحلیل تجربی را تشکیل می‌دهند؛ مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌ها برای دسته‌بندی شواهد به کار می‌روند و پیوندهای تفسیری با شهر اسلامی ـ ایرانی، لایه تلفیقی تفسیر یافته‌ها را شکل می‌دهند. تعیین وضعیت تداوم، تداوم نسبی یا گسست نیز در مرحلهٔ جمع‌بندی شواهد هر مؤلفه انجام می‌شود.

۵.۴. مدل مفهومی پژوهش

مدل مفهومی پژوهش، چارچوب ارزیابی مداخلهٔ درشت‌مقیاس مجموعه تجاری مشروطه در بافت تاریخی بازار تبریز را نشان می‌دهد. در این مدل، پیامدهای مداخله در سه بعد انطباق کالبدی ـ فضایی و عملکردی، هویت‌زایی و معنابخشی و عدالت اجتماعی ـ فضایی و پیامدهای اجتماعی بررسی می‌شوند. یافته‌های حاصل از این ابعاد در مرحلهٔ تفسیر با پنج مؤلفهٔ شهر اسلامی ـ ایرانی تطبیق داده می‌شوند و در نهایت، شواهد حاصل از این فرایند برای تفسیر رابطهٔ مداخله با زمینهٔ تاریخی در سه سطح «تداوم»، «تداوم نسبی» و «گسست» جمع‌بندی می‌شوند. این سطوح بیانگر ارزیابی کیفی نحوهٔ استمرار یا تغییر روابط میان مداخله و زمینهٔ تاریخی‌اند و رابطهٔ علّی میان ابعاد پژوهش را فرض نمی‌کنند. روابط اصلی این فرایند در نمودار ۱ و جزئیات ابعاد، مؤلفه‌ها، زیرمؤلفه‌ها، داده‌ها و روش‌های تحلیل در جدول ۲ ارائه شده‌اند.

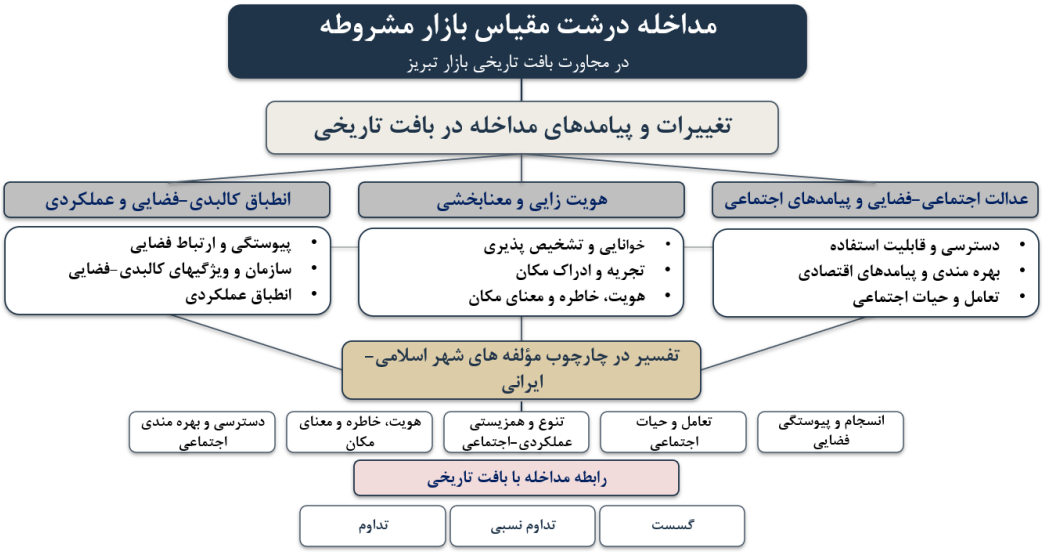

نمودار ۱. مدل مفهومی ارزیابی پیامدهای مداخلهٔ درشت‌مقیاس بازار مشروطه در چارچوب شهر اسلامی ـ ایرانی

۵. یافته‌ها

بازار مشروطه به عنوان مداخله‌ای تجاری معاصر در زمینهٔ تاریخی بازار تبریز، از سه بعد انطباق کالبدی ـ فضایی و عملکردی، هویت‌زایی و معنابخشی، و عدالت اجتماعی ـ فضایی و پیامدهای اجتماعی بررسی شد. یافته‌ها براساس تحلیل کالبدی ـ فضایی، مشاهده میدانی و مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با کسبه و کاربران ارائه می‌شوند. در هر بعد، شواهد گردآوری‌شده در ارتباط با مؤلفه‌های چارچوب تحلیلی تفسیر شده و برآیند هر مؤلفه در قالب تداوم، تداوم نسبی یا گسست مشخص شده است.

جدول ۳. کدگذاری و سازمان‌دهی داده‌های مصاحبه‌ها با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA؛ (براساس تحلیل کیفی داده‌های مصاحبه‌ها)

بعد اصلی	کد توصیفی	مضمون تحلیلی	تعداد مشارکت‌کنندگان اشاره‌کننده به هر مضمون، به تفکیک کاربران و کاسبان یا بهره‌برداران (براساس مصاحبه با ۱۸ کاربر و ۱۲ کاسب)
انطباق کالبدی ـ فضایی و عملکردی	سهولت دسترسی سواره و پارکینگ	پاسخ‌گویی به نیازهای عملکردی تجاری	۱۵ کاربر و ۹ کاسب و بهره‌بردار، به دست‌کم یکی از این موارد اشاره کردند: مزیت پارکینگ، سهولت دسترسی سواره یا جابه‌جایی کالا.
	ضعف ارتباط داخلی و دشواری دسترسی به برخی بخش‌ها	محدودیت پیوستگی فضایی	۱۲ کاربر و ۴ کاسب و بهره‌بردار، به مشکلات ارتباط میان بخش‌های داخلی مجموعه یا دشواری دسترسی به برخی فضاها اشاره کردند.
	تفاوت کارکردهای تجاری دو مجموعه	تغییر در تناسب عملکردی با زمینهٔ تاریخی	۱۷ کاربر و ۱۰ کاسب و بهره‌بردار، بازار تاریخی تبریز را از نظر تجربهٔ تاریخی و گردشگری ترجیح دادند. در مقابل، بازار مشروطه برای برخی نیازهای تجاری مزیت‌هایی دارد.
هویت‌زایی و معنابخشی	تشخیص‌پذیری و جهت‌یابی	خوانایی محیطی	۸ کاربر مصاحبه‌شده و ۱۱ کاسب و بهره‌بردار، به نقش مسجد یا نشانه‌های مکانی در جهت‌یابی داخل مجموعه اشاره کردند. با این‌حال، تجربهٔ جهت‌یابی در مجموعه با تجربهٔ حرکت در ساختار بازار تاریخی تفاوت دارد.

بعد اصلی	کد توصیفی	مضمون تحلیلی	تعداد مشارکت‌کنندگان اشاره‌کننده به هر مضمون، به تفکیک کاربران و کاسبان یا بهره‌برداران (براساس مصاحبه با ۱۸ کاربر و ۱۲ کاسب)
هویت‌زایی و معنابخشی	ترجیح معماری و پیشینهٔ تاریخی بازار تبریز	پیوند با هویت و خاطره مکان	۱۵ کاربر و ۱۲ کاسب و بهره‌بردار، بازار تاریخی تبریز را از نظر معماری، پیشینهٔ تاریخی یا تجربهٔ گردشگری ترجیح دادند.
	تنوع کالاها در کنار محدودیت فضاهای مکث	تجربهٔ دوگانه از کیفیت مکان	۱۶ کاربر مصاحبه‌شده و ۷ کاسب و بهره‌بردار، به تنوع اجناس اشاره کردند. همچنین، ۱۲ کاربر و ۹ کاسب و بهره‌بردار، نبود یا کمبود فضای مناسب برای نشستن و استراحت را مطرح کردند.
عدالت اجتماعی ـ فضایی و پیامدهای اجتماعی	دسترسی و قابلیت استفاده	موانع بهره‌مندی از فضا	۱۶ کاربر مصاحبه‌شده و ۱۱ کاسب و بهره‌بردار، به دشواری‌های دسترسی یا محدودیت در بهره‌مندی از امکانات مجموعه اشاره کردند.
	هزینه‌ها و منافع اقتصادی	تفاوت در تجربهٔ اقتصادی	۱۸ کاربر و ۱۰ کاسب و بهره‌بردار به مزیت‌های اقتصادی بازار مشروطه اشاره کردند؛ در مقابل، ۱۰ کاربر و ۹ کاسب و بهره‌بردار نیز مشکلات اقتصادی مرتبط با مجموعه را مطرح کردند.
	تعامل روزمره و فعالیت‌های جمعی	تداوم حیات اجتماعی	۶ کاربر مصاحبه‌شده و ۴ کاسب و بهره‌بردار، به تعاملات اجتماعی روزمره یا برگزاری مراسم مذهبی در حیاط مرکزی مجموعه اشاره کردند. فراتر از این کارکردها، فعالیت‌های تجاری بخش مهمی از تجربهٔ مجموعه را شکل می‌دهند.

شواهد حاصل از مصاحبه‌ها در ارتباط با سه بعد اصلی پژوهش سازمان‌دهی و تفسیر شدند. این شواهد در کنار نتایج مشاهدهٔ میدانی و بررسی کالبدی ـ فضایی، مبنای ارزیابی مؤلفه‌ها از نظر تداوم، تداوم نسبی یا گسست قرار گرفتند. همچنین هر مشارکت‌کننده می‌توانسته به بیش از یک مضمون اشاره کند؛ بنابراین، فراوانی مضامین مستقل از یکدیگر است و مجموع آن‌ها لزوماً برابر با تعداد کل مشارکت‌کنندگان نیست. نقل‌قول‌های مستقیم فقط برای نمایش نمونه‌ای از شواهد کیفی ارائه شده‌اند و تکرار یک نقل‌قول به منزلهٔ شاهد مستقل یا مشارکت‌کنندهٔ جدید محسوب نمی‌شود.

۱.۵. انطباق کالبدی ـ فضایی و عملکردی

نخستین بعد ارزیابی به رابطهٔ ساختار ایجادشده در بازار مشروطه با سازمان کالبدی ـ فضایی و عملکردی زمینهٔ تاریخی اختصاص دارد. در این بخش، سه مؤلفهٔ پیوستگی و ارتباط فضایی، سازمان و ویژگی‌های کالبدی ـ فضایی، و انطباق عملکردی در ارتباط با ساختار بازار تاریخی بررسی می‌شوند. برآیند هر مؤلفه براساس شواهد کالبدی، مشاهده میدانی و مصاحبه‌ها، در یکی از سه وضعیت تداوم، تداوم نسبی یا گسست تفسیر می‌شود.

پیوستگی و ارتباط فضایی: بررسی تطبیقی نقشه‌ها و تصاویر، همراه با شواهد حاصل از برداشت کالبدی و مشاهدهٔ میدانی، نشان می‌دهد بازار مشروطه از طریق شبکهٔ دسترسی پیرامونی با ساختار بازار تاریخی تبریز ارتباط دارد. با این‌حال، بررسی مسیرهای حرکتی و ارتباطات داخلی مجموعه نشان می‌دهد این ارتباط در مقیاس بیرونی و داخلی کیفیت یکسانی ندارد. در مصاحبه‌ها، دسترسی به خیابان و امکان جابه‌جایی کالا از جملهٔ ویژگی‌های مورد توجه بهره‌برداران بود. یکی از کاسبان اظهار داشت: «بازار مشروطه پارکینگ دارد، ولی بازار تبریز فاقد پارکینگ است. بازار مشروطه دسترسی بهتری به خیابان دارد. جابه‌جایی بار برای هم مشتریان و هم مغازه‌دارها راحت‌تر است». این اظهارات بر اهمیت دسترسی سواره و تسهیل جابه‌جایی کالا در تجربه بهره‌برداران تأکید دارد.

با این‌حال، ارتباط مجموعه با شبکهٔ پیرامونی لزوماً به معنای پیوستگی مناسب مسیرهای داخلی آن نیست. یکی از بهره‌برداران دربارهٔ دسترسی به برخی بخش‌ها بیان کرد: «آن‌چنان تعریفی ندارد. خوب نیست. بعضی قسمت‌های پروژه برای دسترسی دشوار هست». این گفته در کنار شواهد حاصل از برداشت کالبدی و مشاهده میدانی، تفاوت میان دسترسی بیرونی مجموعه و ارتباط میان فضاهای داخلی آن را نشان می‌دهد.

در مجموع، شواهد بررسی‌شده از برقراری ارتباط بازار مشروطه با شبکهٔ دسترسی پیرامونی و زمینهٔ تاریخی حکایت دارند؛ با این‌حال، تفاوت در سازمان مسیرهای داخلی و دشواری دسترسی به برخی بخش‌ها مانع از تحقق پیوستگی فضایی در همهٔ مقیاس‌ها می‌شود. بنابراین، وضعیت مؤلفهٔ پیوستگی و ارتباط فضایی تداوم نسبی ارزیابی می‌شود.

جدول ۴. مقایسهٔ تصویری ـ تحلیلی تطبیقی بازار تاریخی تبریز و بازار مشروطه از منظر انطباق کالبدی، فضایی و عملکردی منبع: نگارندگان

پیوستگی و ارتباط فضایی	
ورودی؛ مسیر و اتصال فضایی در بازار تاریخی	ورودی و ارتباط با شبکه پیرامونی در بازار مشروطه
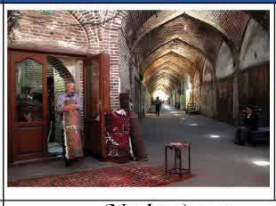 	
شکل ۱ و ۲: منبع: نشان (Neshan)	شکل ۳ و ۴: منبع: نگارندگان، برداشت میدانی، ۱۴۰۴

زیرمؤلفه مورد بررسی	شواهد منتخب (مشاهده میدانی، برداشت کالبدی و مصاحبه)	تحلیل تطبیقی و برآیند ارزیابی	نتیجه
ارتباط با شبکه دسترسی و گذرهای پیرامونی	در بازار مشروطه، دسترسی به معابر پیرامونی، پارکینگ و جابه‌جایی بار از مزیت‌های مطرح‌شده در مصاحبه‌هاست.	ارتباط مجموعه با شبکه دسترسی پیرامونی برقرار است و دسترسی سواره و جابه‌جایی کالا تسهیل شده است.	تداوم
نحوه اتصال به ساختار تاریخی بازار	شواهد کالبدی و مشاهده میدانی، ارتباط مجموعه با زمینه تاریخی بازار را نشان می‌دهد.	پیوند با ساختار تاریخی برقرار است، اما سازمان فضایی مجموعه جدید کاملاً از الگوی بازار تاریخی پیروی نمی‌کند.	تداوم نسبی
الگوی ورودی‌ها و مسیرهای دسترسی	در مصاحبه‌ها به دشواری دسترسی میان برخی بخش‌های داخلی اشاره شده است.	با وجود دسترسی مناسب به مجموعه، پیوستگی مسیرهای داخلی با الگوی راسته‌ها و گذرهای بازار تاریخی تفاوت دارد.	تداوم نسبی
برآیند نهایی مؤلفه در بازار مشروطه	شواهد میدانی و مصاحبه‌ای، مزیت دسترسی بیرونی را در کنار محدودیت‌هایی در ارتباطات داخلی نشان می‌دهد.	پیوند با زمینه تاریخی حفظ شده، اما پیوستگی فضایی در مقیاس داخلی کامل نیست.	تداوم نسبی

سازمان و ویژگی‌های کالبدی ـ فضایی: بازار تاریخی تبریز از راسته‌ها، فضاهای میانی و عناصر کالبدی مرتبط شکل گرفته است، در حالی که بازار مشروطه به عنوان یک مجموعهٔ تجاری جدید با سازمان فضایی متفاوتی شناخته می‌شود. بررسی پلان و برداشت کالبدی نشان می‌دهد مسیرهای حرکتی بازار مشروطه متناسب با عملکرد تجاری معاصر سازمان یافته و الگوی فضایی بازار تاریخی را به طور کامل تکرار نمی‌کند. همچنین، استفاده از آجر و برخی الگوهای خطی و شبکه‌ای در کالبد مجموعه قابل مشاهده است؛ با این‌حال، مقیاس، سازمان فضایی و جزئیات ساخت آن با ساختار تاریخی بازار تفاوت دارد. برداشت و مشاهدهٔ میدانی همچنین برخی محدودیت‌های محیطی و امکانات تأسیساتی را نشان داد که در اظهارات مصاحبه‌شوندگان نیز بازتاب یافته است. یکی از کاسبان بیان کرد: «در کل، اینجا آب و فاضلاب ندارد. فقط گاز و برق دارد. برای شستن ظرف غذا مجبوریم از سرویس بهداشتی استفاده کنیم.» این گفته به محدودیت‌های تأسیساتی در تجربهٔ بهره‌برداران اشاره دارد و در کنار شواهد کالبدی، بعد دیگری از کیفیت محیطی مجموعه را آشکار می‌کند.

در مجموع، بازار مشروطه بازتولیدکنندهٔ سازمان کالبدی بازار تاریخی نیست، اما از زمینهٔ تاریخی نیز جدا نشده است. بنابراین، وضعیت این مؤلفه تداوم نسبی ارزیابی می‌شود؛ به این معنا که پیوند با زمینهٔ تاریخی حفظ شده، در حالی که سازمان فضایی، مقیاس و برخی ویژگی‌های کالبدی و تأسیساتی مجموعه با ساختار تاریخی تفاوت دارند.

جدول ۵. مقایسهٔ تصویری ـ تحلیلی تطبیقی بازار تاریخی تبریز و بازار مشروطه از منظر انطباق کالبدی، فضایی و عملکردی

سازمان و ویژگی‌های کالبدی ـ فضایی	
مقایسه رابطه سازمان فضای داخلی و فضاهای باز، بسته یا نیمه‌باز در بازار تاریخی و بازار مشروطه	ویژگی‌های کالبدی و مصالح در بازار تاریخی و بازار مشروطه
  شکل ۵ و ۶: منبع: نگارندگان، برداشت میدانی، ۱۴۰۴	 شکل ۷: منبع: سایت eachto شکل ۸: منبع: سایت گردشگری ایران

زیرمؤلفه مورد بررسی	شواهد منتخب (مشاهده میدانی، برداشت کالبدی و مصاحبه)	تحلیل تطبیقی و برآیند ارزیابی	نتیجه
سازمان فضایی و مسیرهای حرکتی	پلان و برداشت کالبدی، تفاوت سازمان مسیرهای بازار مشروطه با شبکه تدریجی و پیوسته بازار تاریخی را نشان می‌دهد .برخی کاسبان نیز دشواری ارتباط میان بخش‌های داخلی را گزارش کرده‌اند.	سازمان داخلی بازار مشروطه متناسب با عملکرد تجاری معاصر شکل گرفته و از توالی فضایی بازار تاریخی تبعیت کامل نمی‌کند.	تداوم نسبی
ارتفاع و مقیاس	تفاوت مقیاس و نحوه سازمان‌یابی حجمی دو مجموعه در برداشت کالبدی و مشاهده میدانی قابل تشخیص است.	مقیاس مجموعه جدید با ساختار تدریجی بازار تاریخی تفاوت دارد، اما استقرار آن در زمینه تاریخی و ارتباط با ساختار پیرامونی حفظ شده است.	تداوم نسبی
ویژگی‌های کالبدی و مصالح	استفاده از آجر و برخی الگوهای خطی و شبکه‌ای در بازار مشروطه قابل مشاهده است؛ فناوری و جزئیات ساخت آن معاصر است.	عناصر کالبدی منتخب پیوند بصری با زمینه تاریخی ایجاد می‌کنند، اما بیان کالبدی مجموعه با الگوی تاریخی یکسان نیست.	تداوم نسبی
برآیند نهایی مؤلفه در بازار مشروطه	شواهد کالبدی و میدانی، تفاوت سازمان فضایی، مقیاس و بیان کالبدی را در کنار ارتباط مجموعه با زمینه تاریخی نشان می‌دهد.	پیوند با زمینه تاریخی حفظ شده، اما سازمان فضایی و ویژگی‌های کالبدی مداخله جدید با الگوی تاریخی تفاوت دارد.	تداوم نسبی

انطبـاق عملکـردی: بـازار مشـروطه از منظـر تناسـب فعالیت‌هـا بـا نیازهـای معاصـر، تـداوم و تنـوع فعالیت‌هـا و رابطـهٔ عملکـردی بـا بازار تاریخـی ارزیابـی شـد. یافته‌هـا نشـان داد اسـتقرار فعالیت‌هایـی نظیـر فـروش لـوازم خانگـی و کالاهـای حجیـم، همـراه بـا دسترسـی سـواره، پارکینـگ و امـکان بارگیـری، پاسـخ‌گویی نسـبی به نیازهـای عملکردی معاصـر را فراهـم کرده اسـت. این موضوع در اظهارات مصاحبه‌شـوندگان نیـز مـورد تأکیـد قـرار گرفتـه اسـت؛ یکـی از کسـبه بیـان کـرد: «هـم پارکینـگ دارد هـم ماشـین بـه مغازه‌ها دسترسـی دارد، جلـوی مغازه‌ها بـار را خالـی می‌کنـد. ایـن پروژه در سـطح لـوازم خانگی در تبریـز واقعاً لازم بـود». از ایـن منظـر، وضعیـت زیرمؤلفـهٔ «نـوع و تناسـب فعالیت‌ها با نیازهای معاصر» تداوم ارزیابی شد.

بـا این‌حـال، ترکیـب و سـازمان فعالیت‌هـا بـا بـازار تاریخـی یکسـان نیسـت و بـازار مشـروطه بیشـتر در ارتبـاط بـا خریـد برخـی کالاهـای تخصصـی و حجیـم تجربه می‌شـود؛ در حالی کـه بازار تاریخـی علاوه بر فعالیـت تجـاری، تنـوع عملکـردی و نقـش گردشـگری و تاریخـی گسـترده‌تری دارد. یکـی از کاسـبان نیـز در مقایسـهٔ ایـن دو مجموعـه اظهـار کـرد: «نه آنجـا تاریخی اسـت، مردم بیشـتر برای تفریـح و دیدن جاهـای تاریخـی بـه آنجا می‌رونـد، ولی اینجا بیشـتر محل کسـب و کار اسـت». همچنیـن، اسـتفادهٔ برخـی کاربـران از هـر دو مجموعـه در یک سـفر خریـد، بیانگـر وجـود رابطـه عملکـردی میـان آن‌هاسـت، هرچند نقش عملکردی دو مجموعه یکسـان نیسـت. در مجموع، بازار مشـروطه ضمـن حفـظ عملکـرد تجـاری و پاسـخگویی بـه بخشـی از نیازهـای معاصـر، در تنـوع فعالیت‌هـا و نقـش عملکـردی با بـازار تاریخـی تفاوت دارد. بـر این‌اسـاس، وضعیـت زیرمؤلفه‌هـای تـداوم، تنـوع و همزیسـتی فعالیت‌هـا و رابطـهٔ عملکـردی بـا بـازار تاریخـی، تـداوم نسـبی ارزیابـی شد.

جدول ۶. مقایسهٔ تصویری ـ تحلیلی تطبیقی بازار تاریخی تبریز و بازار مشروطه از منظر انطباق کالبدی ـ فضایی و عملکردی

انطباق عملکردی	
مقایسه الگوی فعالیت تجاری (تنوع فعالیت‌ها و حضور کاربران در بازار تاریخی و تمرکز فعالیت‌های تجاری تخصصی در بازار مشروطه)	
 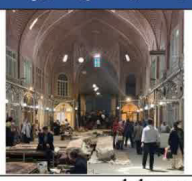	
شکل ۹ و ۱۰: سایت leben-pur.ch	شکل ۱۱ و ۱۲: منبع: نگارندگان، برداشت میدانی، ۱۴۰۴

زیرمؤلفه مورد بررسی	شواهد منتخب (مشاهده میدانی، برداشت کالبدی و مصاحبه)	تحلیل تطبیقی و برآیند ارزیابی	نتیجه
نوع و تناسب فعالیت‌ها با نیازهای معاصر	تمرکز بازار مشروطه بر فعالیت‌های تخصصی و کالاهای حجیم، همراه با دسترسی سواره، پارکینگ و امکان بارگیری، در مشاهده میدانی و اظهارات کاسبان به‌عنوان مزیت عملکردی مطرح شد.	استقرار فعالیت‌های تجاری متناسب با نیازهای جدید و امکان دسترسی و بارگیری، به بخشی از نیازهای عملکردی معاصر پاسخ می‌دهد.	تداوم
تداوم، تنوع و همزیستی عملکردی	در مقایسه با تنوع فعالیت‌ها و نقش‌های تجاری، خدماتی و گردشگری بازار تاریخی، فعالیت‌های بازار مشروطه بیشتر بر برخی فعالیت‌های تجاری تخصصی متمرکز است.	فعالیت تجاری در بازار مشروطه تداوم دارد، اما تنوع و نحوه توزیع فعالیت‌ها با الگوی بازار تاریخی تفاوت دارد.	تداوم نسبی
رابطه عملکردی با بازار تاریخی	برخی کاربران در یک سفر خرید از هر دو مجموعه استفاده می‌کنند؛ همچنین، بازار مشروطه بیشتر مقصد خرید و بازار تاریخی علاوه بر خرید، مقصد گردش و تجربه تاریخی است.	پیوند عملکردی میان دو مجموعه برقرار است، اما نقش و نوع استفاده از آن‌ها یکسان نیست.	تداوم نسبی
برآیند نهایی مؤلفه در بازار مشروطه	شواهد میدانی و مصاحبه‌ای، تداوم فعالیت تجاری و پاسخ‌گویی به برخی نیازهای معاصر را در کنار تفاوت در تنوع، نقش و نحوه استفاده از دو مجموعه نشان می‌دهد.	عملکرد تجاری و پاسخ‌گویی به برخی نیازهای معاصر حفظ شده، اما ترکیب و نقش فعالیت‌ها با بازار تاریخی تفاوت دارد.	تداوم نسبی

۲.۵. هویت‌زایی و معنابخشی

دومین بعد ارزیابی به رابطهٔ بازار مشروطه با هویت و معنای مکان اختصاص دارد. این بعد در سه مؤلفهٔ خوانایی و تشخیص‌پذیری، تجربه و ادراک مکان و هویت، خاطره و معنای مکان بررسی شد و وضعیت هریک، براساس شواهد تجربی، در قالب تداوم، تداوم نسبی یا گسست تعیین شد.

خوانایی و تشخیص‌پذیری: یافته‌ها نشان داد بازار مشروطه از نظر تشخیص موقعیت کلی و دسترسی، به‌ویژه از طریق ارتباط با شبکهٔ معابر و عناصر شاخص پیرامونی، قابلیت تشخیص مناسبی دارد؛ با این‌حال، خوانایی در مقیاس داخلی یکدست نیست. همان‌گونه که در بررسی پیوستگی فضایی نیز مشخص شد، دشواری ارتباط مستقیم میان برخی بخش‌ها، از محدودیت‌های تجربه‌شده در مجموعه است. بنابراین، سهولت دسترسی به مجموعه در مقیاس پیرامونی الزاماً به معنای خوانایی کامل سازمان فضایی داخلی آن نیست. در مقیاس پیرامونی، مسجد امیرالمؤمنین به عنوان یک عنصر شاخص مجاور، در تشخیص موقعیت مجموعه نقش دارد. در مقابل، بازار تاریخی تبریز به دلیل ساختار تثبیت شده و جایگاه آن به عنوان نشانه و مقصد شهری، تشخیص‌پذیری مستقل بیشتری دارد. شواهد مصاحبه‌ها نیز به نقش عناصر شاخص در جهت‌یابی و تفاوت تجربهٔ شناخت دو مجموعه اشاره دارند. بنابراین، خوانایی بازار مشروطه در ارتباط با زمینهٔ پیرامونی حفظ شده، اما تشخیص‌پذیری مستقل مجموعه و خوانایی برخی مسیرهای داخلی در مقایسه با بازار تاریخی محدودتر است. بر این‌اساس، وضعیت مؤلفهٔ خوانایی و تشخیص‌پذیری، تداوم نسبی ارزیابی می‌شود.

جدول ۷. مقایسهٔ تصویری ـ تحلیلی تطبیقی بازار تاریخی تبریز و بازار مشروطه از منظر هویت‌زایی و معنابخشی

خوانایی و تشخیص‌پذیری
مقایسه عناصر شاخص مؤثر بر خوانایی محدوده (مسجدجامع در ساختار بازار تاریخی تبریز و مسجد امیرالمؤمنین در مجاورت بازار مشروطه)

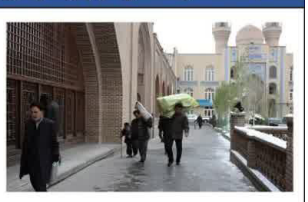

شکل ۱۳، ۱۴، ۱۵ و ۱۶: منبع: نگارندگان، برداشت میدانی، ۱۴۰۴

زیرمؤلفه مورد بررسی	شواهد منتخب (مشاهده میدانی، برداشت کالبدی و مصاحبه)	تحلیل تطبیقی و برآیند ارزیابی	نتیجه
عناصر شاخص و نشانه‌های محیطی	در مقایسه با نشانه‌های تثبیت شده بازار تاریخی تبریز، بازار مشروطه از طریق مجاورت با بازار تاریخی و عناصر شاخص پیرامونی، از جمله مسجد امیرالمؤمنین، قابل تشخیص است؛ نقش عناصر شاخص در جهت‌یابی نیز در مصاحبه‌ها مطرح شده است.	بازار مشروطه از طریق ارتباط با عناصر شاخص پیرامونی قابل تشخیص است؛ با این‌حال، تشخیص‌پذیری مجموعه تا حدی به نشانه‌های زمینه‌ای وابسته است.	تداوم نسبی
خوانایی مسیرها و دسترسی داخلی	در مقایسه با پیوستگی گذرها و مسیرهای بازار تاریخی تبریز، ارتباط برخی بخش‌های داخلی بازار مشروطه یکدست نیست؛ این تفاوت در برداشت و مشاهده میدانی و اظهارات مصاحبه‌شوندگان بازتاب یافته است.	مسیر اصلی ورود و دسترسی کلی به مجموعه نسبتاً روشن است، اما ارتباط برخی بخش‌های داخلی و تغییر مسیر میان قسمت‌های مجموعه یکدست نیست.	تداوم نسبی
جهت‌یابی	جهت‌یابی در بازار مشروطه با استفاده از ارتباط آن با بازار تاریخی، مسیرهای پیرامونی و عناصر شاخص مجاور صورت می‌گیرد؛ نقش این نشانه‌ها در اظهارات مصاحبه‌شوندگان نیز مطرح شده است.	ارتباط با زمینه پیرامونی به جهت‌یابی کمک می‌کند، اما خوانایی برخی مسیرهای داخلی محدودتر است.	تداوم نسبی
برآیند نهایی مؤلفه در بازار مشروطه	شواهد میدانی، برداشت کالبدی و مصاحبه‌ای، قابلیت تشخیص مجموعه از طریق زمینه پیرامونی را در کنار محدودیت خوانایی برخی مسیرهای داخلی نشان می‌دهد..	قابلیت تشخیص کلی مجموعه حفظ شده، اما خوانایی داخلی و تشخیص‌پذیری مستقل آن در مقایسه با بازار تاریخی محدودتر است.	تداوم نسبی

تجربه و ادراک مکان: یافته‌ها نشان داد بازار مشروطه عمدتاً به عنوان فضایی تجاری برای نیازهای روزمره و خرید ادراک می‌شود و دسترسی مناسب و تنوع کالا، در تجربهٔ استفادهٔ کاربران نقش دارد. در مقابل، محدودیت فضاهای مکث و نشستن و برخی کاستی‌های محیطی و رفاهی، کیفیت تجربه را در همهٔ بخش‌ها یکسان نمی‌کند. این موضوع در اظهارات کاربران نیز بازتاب یافته است؛ برای نمونه، یکی از کاربران ضمن اشاره به مناسب بودن دسترسی و تنوع کالا، نبود امکانات مناسب برای استراحت را از محدودیت‌های مجموعه دانست و بیان کرد: «امکانات رفاهی مناسب نیست؛ فقط چند تا نیمکت هست». همچنین، در مصاحبه‌ها به دشواری استفاده از پله‌ها برای افراد مسن و ضرورت وجود آسانسور یا پله برقی اشاره شد. در مقابل، تنوع کالا و قیمت مناسب نیز از عوامل مؤثر بر مراجعهٔ کاربران به مجموعه بود. یکی از کاربران این ویژگی‌ها را از دلایل مراجعه مجدد خود دانست و دسترسی و پارکینگ را نیز از نقاط مثبت مجموعه برشمرد. این تفاوت در ادراک کاربران نشان می‌دهد تجربهٔ مکان در بازار مشروطه یکدست نیست و با نوع استفاده، انتظارات کاربران و کیفیت امکانات موجود ارتباط دارد. در مقایسه با بازار تاریخی، تجربهٔ بازار مشروطه بیشتر بر خرید و استفاده تجاری متمرکز است؛ در حالی که بازار تاریخی، علاوه بر عملکرد تجاری، با پیوستگی فضایی، تنوع فعالیت‌ها و ویژگی‌های محیط تاریخی شناخته می‌شود. بنابراین، تفاوت تجربهٔ کاربران از دو مجموعه را می‌توان در ارتباط با سازمان فضایی، نوع فعالیت‌ها و زمینهٔ تاریخی آن‌ها تفسیر کرد. در مجموع، امکان استفادهٔ تجاری و تجربهٔ روزمره در بازار مشروطه برقرار است، اما کیفیت و تنوع تجربهٔ فضایی با بازار تاریخی یکسان نیست؛ از این‌رو وضعیت این مؤلفه تداوم نسبی ارزیابی می‌شود.

جدول ۸. مقایسهٔ تصویری ـ تحلیلی تطبیقی بازار تاریخی تبریز و بازار مشروطه از منظر هویت‌زایی و معنابخشی

تجربه و ادراک مکان	
مقایسه تجربه و ادراک فضایی (فضای داخلی بازار تاریخی؛ فضای داخلی بازار مشروطه)	
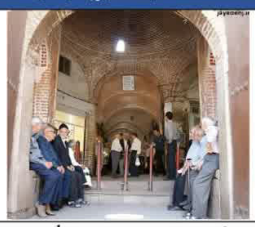	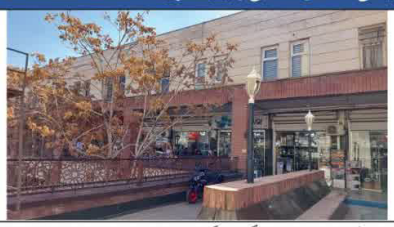
شکل ۱۷: منبع: سایت eachto	شکل ۱۸: منبع: نگارندگان، برداشت میدانی، ۱۴۰۴

زیرمؤلفه مورد بررسی	شواهد منتخب (مشاهده میدانی، برداشت کالبدی و مصاحبه)	تحلیل تطبیقی و برآیند ارزیابی	نتیجه
تجربه حسی و کیفیت محیطی	در مقایسه با تنوع فضایی و محیطی بازار تاریخی تبریز، کیفیت تجربه در بخش‌های مختلف بازار مشروطه یکسان نیست؛ محدودیت فضاهای مکث، نشستن و برخی امکانات رفاهی در مشاهده میدانی قابل تشخیص بوده و در اظهارات کاربران نیز بازتاب یافته است.	تفاوت کیفیت محیطی و محدودیت امکانات مکث و استراحت، بر کیفیت تجربه فضایی در بازار مشروطه تأثیر گذاشته است.	تداوم نسبی
ادراک کیفیت و قابلیت استفاده از فضا	قابلیت استفاده تجاری و روزمره در بازار مشروطه حفظ شده و دسترسی، پارکینگ و تنوع کالا از ویژگی‌های مثبت تجربه کاربران است؛ برخی محدودیت‌های حرکتی و رفاهی نیز در کنار این قابلیت‌ها وجود دارد.	قابلیت استفاده تجاری و روزمره در مجموعه حفظ شده، اما کیفیت استفاده برای گروه‌های مختلف به دلیل برخی محدودیت‌های فضایی و رفاهی یکسان نیست.	تداوم
برداشت کاربران از محیط	در مقایسه با بازار تاریخی که در تجربه کاربران بیشتر با گردش و فضای تاریخی پیوند دارد، بازار مشروطه عمدتاً به‌عنوان مقصد خرید و فعالیت تجاری ادراک می‌شود؛ درعین‌حال، برداشت کاربران از میزان مطلوبیت مجموعه و دلایل مراجعه متفاوت است.	نوع استفاده و انتظارات کاربران بر برداشت آنان از محیط اثرگذار است و تجربه بازار مشروطه بیشتر عملکردی و روزمره است؛ درحالی‌که بازار تاریخی تجربه متنوع‌تر و تاریخی‌تری فراهم می‌کند.	تداوم نسبی
برآیند نهایی مؤلفه در بازار مشروطه	شواهد میدانی و مصاحبه‌ای، قابلیت استفاده و تجربه روزمره بازار مشروطه را در کنار محدودیت برخی امکانات، فضاهای مکث و تفاوت در نوع تجربه کاربران نسبت به بازار تاریخی نشان می‌دهد.	تجربه و قابلیت استفاده تداوم یافته، اما کیفیت و تنوع تجربه فضایی با بازار تاریخی یکسان نیست.	تداوم نسبی

هویت، خاطره و معنای مکان: یافته‌ها نشان می‌دهند بازار مشروطه از منظر استفاده و فعالیت تجاری برای کاربران قابل پذیرش است، اما پیوند آن با هویت تاریخی تبریز عمدتاً از طریق ارتباط و مجاورت با بازار تاریخی شکل می‌گیرد. شواهد مصاحبه‌ها نیز از تفاوت در ادراک هویتی مجموعه حکایت دارند؛ برای نمونه، یکی از کاسبان در پاسخ به این پرسش که آیا معماری مجموعه با هویت تبریز همخوانی دارد، پاسخ داد: «به نظر من خیر». در مقابل، یکی دیگر از کاسبان، معماری بازار مشروطه «خوب است. قشنگ است» توصیف کرد. این تفاوت نشان می‌دهد ارزیابی مصاحبه‌شوندگان از معماری مجموعه یکسان نیست؛ هرچند مطلوب دانستن ظاهر معماری لزوماً به معنای تأیید همخوانی آن با هویت تاریخی نیست.

ارتباط با بازار تاریخی زمینه‌ای برای تداعی بخشی از معنای تاریخی مکان فراهم می‌کند؛ با این‌حال، در اظهارات مصاحبه‌شوندگان بازار تاریخی بیشتر به عنوان مقصدی با جاذبهٔ تاریخی و گردشگری و بازار مشروطه بیشتر به عنوان محل خرید و فعالیت تجاری توصیف شده است. همچنین، مجاورت با بازار تاریخی می‌تواند زمینهٔ تداعی خاطرهٔ تاریخی را فراهم کند؛ اما به‌تنهایی برای اثبات انتقال کامل تجربهٔ زیسته و خاطرهٔ تاریخی به فضای جدید کافی نیست. بنابراین، در بازار مشروطه معنای مرتبط با استفاده تجاری تداوم یافته، اما پیوند هویت و معنای تاریخی آن با زمینهٔ پیرامونی محدودتر به نظر می‌رسد. بر این‌اساس، وضعیت کلی مؤلفهٔ هویت، خاطره و معنای مکان، «تداوم نسبی» ارزیابی می‌شود.

جدول ۹. مقایسهٔ تصویری ـ تحلیلی تطبیقی بازار تاریخی تبریز و بازار مشروطه از منظر هویت‌زایی و معنابخشی

هویت، خاطره و معنای مکان	
مقایسه زمینه‌های مؤثر بر هویت و خاطره مکان (فضای تاریخی و فعالیت جاری در بازار تاریخی تبریز، فضای تجاری بازار مشروطه در ارتباط با زمینه تاریخی پیرامون)	
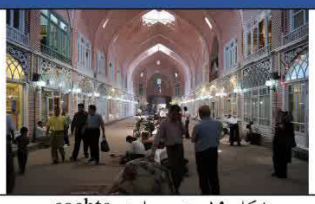	
شکل ۱۹: منبع: سایت eachto	شکل ۲۰: منبع: نگارندگان، برداشت میدانی، ۱۴۰۴

زیرمؤلفه مورد بررسی	شواهد منتخب (مشاهده میدانی، برداشت کالبدی و مصاحبه)	تحلیل تطبیقی و برآیند ارزیابی	نتیجه
پیوند با زمینه تاریخی و عناصر هویتی	در بازار تاریخی، عناصر و ساختار تاریخی نقش نشانه و عنصر هویتی دارند؛ در بازار مشروطه، ارتباط مجموعه با زمینه تاریخی از طریق مجاورت با بازار و عناصر شاخص پیرامونی، از جمله مسجد امیرالمؤمنین، برقرار است. اظهارات کاسبان نیز تفاوت در ارزیابی همخوانی معماری مجموعه با هویت تبریز را نشان می‌دهد.	ارتباط با بازار تاریخی و زمینه پیرامونی حفظ شده، اما بخشی از خوانش هویتی مجموعه به این زمینه وابسته است.	تداوم نسبی
تداعی و تداوم خاطره تاریخی	در مقایسه با بازار تاریخی که تجربه مستقیم فضا و عناصر تاریخی را فراهم می‌کند، بازار مشروطه از طریق مجاورت و ارتباط با زمینه تاریخی، امکان تداعی گذشته را فراهم می‌کند.	ارتباط با بازار تاریخی و زمینه پیرامونی، زمینه تداوم و تداعی بخشی از خاطره تاریخی مکان را در بازار مشروطه فراهم کرده است.	تداوم
تعلق و معنای مکان	در مقایسه با بازار تاریخی که معنای آن با خرید، گردش و تجربه تاریخی درهم‌تنیده است، بازار مشروطه در اظهارات مصاحبه‌شوندگان بیشتر با خرید، فعالیت تجاری و استفاده روزمره پیوند دارد.	معنای مرتبط با استفاده تجاری در مجموعه شکل گرفته، اما شواهد موجود برای احراز تعلق و معنای تاریخی هم‌سطح با بازار تاریخی کافی نیست.	تداوم نسبی
برآیند نهایی مؤلفه در بازار مشروطه	شواهد کالبدی و مصاحبه‌ای، تداوم ارتباط مجموعه با زمینه تاریخی را در کنار تفاوت در تجربه هویتی و معنای مکان نسبت به بازار تاریخی نشان می‌دهد.	پیوند با زمینه تاریخی حفظ شده، اما شواهد برای احراز بازتولید مستقل هویت، خاطره و معنای تاریخی در مجموعه جدید کافی نیست.	تداوم نسبی

۳.۵. عدالت اجتماعی ـ فضایی و پیامدهای اجتماعی

سومین بعد ارزیابی به دسترسی، استفاده و بهره‌مندی کاربران و بهره‌برداران و حیات اجتماعی بازار مشروطه اختصاص دارد. عدالت اجتماعی ـ فضایی در این پژوهش، با توجه به داده‌های موجود، از طریق بررسی تفاوت در امکان دسترسی و استفاده، بهره‌مندی اقتصادی و عملکردی و تعاملات اجتماعی بررسی می‌شود و به داوری دربارهٔ عدالت اجتماعی در مقیاس کل شهر تبریز نمی‌پردازد. در این راستا، عکس‌ها و مشاهدات فضایی به عنوان شواهد مکمل در تحلیل دسترسی، استفاده و حیات اجتماعی به کار گرفته شدند.

دسترسی و قابلیت استفاده: یافته‌ها نشان می‌دهند بازار مشروطه از نظر دسترسی سواره، امکان توقف و جابه‌جایی کالا نسبت به بازار تاریخی مزیت‌هایی دارد. این ویژگی‌ها در اظهارات مصاحبه‌شوندگان بازتاب یافته‌اند. با این‌حال، دسترسی مناسب به مجموعه لزوماً به معنای قابلیت استفادهٔ یکسان از همهٔ فضاهای داخلی نیست. مشاهدات میدانی و اظهارات مصاحبه‌شوندگان نشان می‌دهد دشواری استفاده از برخی مسیرها و پله‌ها و محدودیت فضاهای نشستن و امکانات رفاهی، بر تجربهٔ استفاده از مجموعه اثر می‌گذارند.

در مجموع، بازار مشروطه از نظر دسترسی بیرونی و جابه‌جایی کالا ظرفیت‌هایی ایجاد کرده است، اما محدودیت‌های داخلی و رفاهی همچنان بر تجربهٔ استفاده اثر می‌گذارند. بنابراین، وضعیت این مؤلفه «تداوم نسبی» ارزیابی می‌شود؛ زیرا مزیت‌های دسترسی در کنار محدودیت‌های استفادهٔ داخلی قرار دارند.

جدول ۱۰. مقایسهٔ تصویری ـ تحلیلی تطبیقی بازار تاریخی و بازار مشروطه از منظر عدالت اجتماعی ـ فضایی و پیامدهای اجتماعی

دسترسی و قابلیت استفاده	
مقایسه قابلیت استفاده برای گروه‌های مختلف (دسترسی و حرکت کاربران در گذرهای بازار تاریخی، شرایط دسترسی و استفاده کاربران در فضای داخلی بازار مشروطه)	
	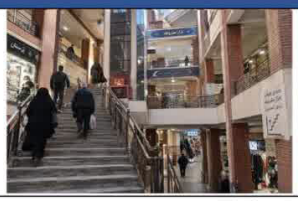
شکل ۲۱ و ۲۲: منبع: نگارندگان، برداشت میدانی، ۱۴۰۴	

زیرمؤلفه مورد بررسی	شواهد منتخب (مشاهده میدانی، برداشت کالبدی و مصاحبه)	تحلیل تطبیقی و برآیند ارزیابی	نتیجه
دسترسی فیزیکی و سواره	در مقایسه با بازار تاریخی، دسترسی سواره و توقف در بازار مشروطه تسهیل شده است؛ این تفاوت در شرایط دسترسی و فضای پارکینگ در مشاهده میدانی و اظهارات کسبه و کاربران بازتاب دارد.	دسترسی سواره و امکان توقف در بازار مشروطه، شرایط خرید و جابه‌جایی کالا را تسهیل می‌کند؛ بااین‌حال، این مزیت به‌تنهایی بیانگر کیفیت دسترسی در بخش‌های داخلی مجموعه نیست.	تداوم
موانع و محدودیت‌های دسترسی	در مقایسه با شبکه گذرهای بازار تاریخی، برخی بخش‌های داخلی بازار مشروطه پیوستگی کمتری دارند و استفاده از برخی مسیرها و پله‌ها برای گروه‌هایی از کاربران دشوارتر است؛ این موضوع در مشاهده میدانی و اظهارات کاسبان و کاربران گزارش شده است.	دسترسی مناسب به مجموعه، محدودیت‌های موجود در مقیاس داخلی و تفاوت شرایط استفاده برای گروه‌های مختلف را برطرف نمی‌کند.	تداوم نسبی
قابلیت استفاده و امکانات رفاهی	در بازار مشروطه امکان استفاده عمومی و تجاری برقرار است، اما در مقایسه با تنوع فضاهای حضور و مکث در بازار تاریخی، امکانات نشستن و برخی خدمات رفاهی محدودتر است؛ این موضوع در مشاهده میدانی و اظهارات کاربران نیز بازتاب یافته است.	قابلیت استفاده عمومی و تجاری حفظ شده، اما کمبود برخی امکانات رفاهی و فضاهای مکث، کیفیت استفاده را برای همه کاربران یکسان نمی‌کند.	تداوم نسبی
برآیند نهایی مؤلفه در بازار مشروطه	شواهد میدانی و مصاحبه‌ای، دسترسی مناسب بیرونی و سواره را در کنار محدودیت‌هایی در دسترسی داخلی و امکانات رفاهی نشان می‌دهد.	دسترسی عمومی و تجاری حفظ شده و دسترسی سواره و جابه‌جایی کالا مزیت‌هایی ایجاد کرده است، اما برخی محدودیت‌های داخلی و رفاهی همچنان باقی است.	تداوم نسبی

بهره‌منـدی و پیامدهـای اقتصـادی: یافته‌هـا نشـان می‌دهنـد بـازار مشـروطه بـرای برخی فعالیت‌هـای تجـاری، به‌ویژه فعالیت‌هـای نیازمند فضـای بیشـتر، دسترسـی سـواره و امـکان بارگیـری، مزیت‌هایـی ایجاد کـرده اسـت. بـا این‌حـال، اظهـارات بهره‌بـرداران از تفـاوت در تجربـهٔ هزینه‌هـا و درآمـد حکایـت دارد؛ بـرای نمونـه، یکـی از آنان اظهـار کرد: «اینجـا نسـبت به هـر مکان دیگـر خیلی خیلـی بهتر اسـت». در مقابل، یکـی دیگـر از بهره‌بـرداران بـا اشـاره بـه شـرایط اقتصـادی بیـان کـرد: «الان تـوی ایـن شـرایط هیچ‌کـس راضـی نیسـت، چـون مخـارج خیلی زیـاد اسـت و درآمـدی وجـود نـدارد». ایـن اظهـارات نشـان می‌دهـد تجربـهٔ اقتصـادی بهره‌بـرداران از فعالیـت در بـازار مشـروطه یکسـان نیسـت. کاهـش فروش در سـال‌های اخیر نیـز در مصاحبه‌ها مطرح شـد و مصاحبه‌شـوندگان عمدتـاً آن را بـه تـورم و کاهش قدرت خرید نسـبت دادنـد؛ بـا این‌حـال، شـواهد موجـود بـرای نسـبت دادن ایـن کاهـش به عملکـرد بازار مشـروطه کافی نیسـت. در مجمـوع، بازار مشـروطه برخی ظرفیت‌هـای اقتصـادی و عملکـردی را فراهم کـرده، اما تجربـهٔ هزینه‌ها و میـزان بهره‌منـدی اقتصـادی در میـان بهره‌بـرداران متفـاوت اسـت. بنابراین، وضعیت این مؤلفه تداوم نسبی ارزیابی می‌شود.

جدول ۱۱. مقایسهٔ تصویری ـ تحلیلی تطبیقی بازار تاریخی و بازار مشروطه از منظر عدالت اجتماعی ـ فضایی و پیامدهای اجتماعی

بهره‌مندی و پیامدهای اقتصادی		
مقایسه شرایط دسترسی و امکانات توقف (دسترسی و حرکت در ساختار بازار تاریخی تبریز؛ دسترسی سواره و فضای پارکینگ در بازار مشروطه)		
		
شکل ۲۳: بازار تاریخی تبریز، منبع: نگارندگان، برداشت میدانی، ۱۴۰۴	شکل ۲۴ و ۲۵: منبع: نگارندگان، برداشت میدانی، ۱۴۰۴	

زیرمؤلفه	شواهد منتخب (مشاهده میدانی، برداشت کالبدی و مصاحبه)	تحلیل تطبیقی و برآیند ارزیابی	نتیجه
بهره‌مندی اقتصادی و عملکردی	در مقایسه با بازار تاریخی، بازار مشروطه برای برخی فعالیت‌های تجاری، به‌ویژه کالاهای حجیم، از فضای مناسب‌تر، دسترسی سواره و امکان بارگیری برخوردار است؛ این مزیت در شرایط فضایی مجموعه و اظهارات بهره‌برداران نیز بازتاب دارد.	دسترسی سواره، امکان بارگیری و تناسب فضا با برخی فعالیت‌های تجاری، ظرفیت بهره‌مندی عملکردی و اقتصادی را برای این فعالیت‌ها فراهم کرده است.	تداوم
هزینه، اجاره و تجربه اقتصادی بهره‌برداران	اظهارات بهره‌برداران درباره هزینه، اجاره و نسبت درآمد به هزینه یکسان نیست؛ برخی شرایط اقتصادی مجموعه را نامطلوب دانسته‌اند و برخی دیگر، قیمت واحدها یا شرایط فعالیت را در مقایسه با بعضی نقاط شهر مناسب‌تر ارزیابی کرده‌اند.	تفاوت در ارزیابی هزینه و درآمد نشان می‌دهد تجربه اقتصادی بهره‌برداران یکسان نیست و شرایط عمومی اقتصادی نیز بر این تجربه اثرگذار است.	تداوم نسبی
تفاوت در تجربه و بهره‌مندی اقتصادی بهره‌برداران	در مقایسه میان دو مجموعه، برخی بهره‌برداران بازار تاریخی را از نظر درآمد مطلوب‌تر دانسته‌اند، درحالی‌که برخی دیگر بازار مشروطه را از نظر دسترسی، قیمت و تناسب با فعالیت خود مناسب‌تر ارزیابی کرده‌اند. برخی مصاحبه‌شوندگان نیز از کاهش اخیر فروش سخن گفته‌اند و آن را به تورم و کاهش قدرت خرید نسبت داده‌اند؛ بااین‌حال، علت کاهش فروش به‌طور مستقل بررسی نشده است.	تفاوت تجربه اقتصادی وجود دارد، اما شواهد موجود برای نسبت‌دادن این تفاوت به مداخله یا اثبات توزیع نابرابر منافع کافی نیست.	تداوم نسبی
برآیند نهایی مؤلفه در بازار مشروطه	شواهد میدانی و مصاحبه‌ای، مزیت‌های عملکردی و اقتصادی مجموعه برای برخی فعالیت‌ها را در کنار تفاوت تجربه بهره‌برداران از درآمد، هزینه و اجاره نشان می‌دهد.	مداخله برخی ظرفیت‌های اقتصادی و عملکردی را فراهم کرده، اما تجربه هزینه و بهره‌مندی اقتصادی میان بهره‌برداران متفاوت است.	تداوم نسبی

تعامل و حیات اجتماعی: یافته‌ها نشان می‌دهند بازار مشروطه عمدتاً فضایی تجاری و مقصدی برای خرید است. حضور و حرکت کاربران در ساعت‌های فعالیت برقرار است، اما مکث طولانی و فعالیت‌های غیرتجاری محدودتر است. در عین حال، تعاملات روزمره میان بهره‌برداران و همسایگان، از جمله هماهنگی و حل مسائل از طریق تعامل، در اظهارات مصاحبه‌شوندگان مطرح شده است؛ یکی از بهره‌برداران در این زمینه بیان کرد: «اکثر همسایه‌ها با هم ارتباط دارند». مجموعه در برخی مقاطع نیز پذیرای فعالیت‌های جمعی، از جمله مراسم مذهبی و آیین‌های محرم در حیاط مرکزی است. یکی از بهره‌برداران در این باره اظهار کرد: «در حیاط مرکزی بازار مشروطه هم مراسم ده روز محرم را داریم. مغازه‌داران خودشان برای مراسم و نذری پول جمع می‌کنند». با این‌حال، این فعالیت‌ها در مقایسه با عملکرد تجاری دامنهٔ محدودتری دارند.

در مجموع، تعاملات روزمره و برخی فعالیت‌های جمعی در بازار مشروطه تداوم یافته‌اند، اما غلبهٔ فعالیت تجاری و محدودیت فضاهای مکث و فعالیت‌های غیرتجاری، دامنه و تنوع حیات اجتماعی را محدود می‌کند. بر این‌اساس، وضعیت کلی مؤلفهٔ تعامل و حیات اجتماعی، تداوم نسبی ارزیابی می‌شود.

جدول ۱۲. مقایسهٔ تصویری ـ تحلیلی تطبیقی بازار تاریخی و بازار مشروطه از منظر عدالت اجتماعی ـ فضایی و پیامدهای اجتماعی

تعامل و حیات اجتماعی	
مقایسه حضور و حیات اجتماعی (حضور و فعالیت کاربران و برگزاری آیین‌های مذهبی در فضای بازار تاریخی، حضور و فعالیت کاربران در فضای داخل و بیرون بازار مشروطه)	
 	
شکل ۲۶ و ۲۷: منبع: سایت خبرآنلاین	شکل ۲۸ و ۲۹: منبع: نگارندگان، برداشت میدانی، ۱۴۰۴

زیرمؤلفه مورد بررسی	شواهد منتخب (مشاهده میدانی، برداشت کالبدی و مصاحبه)	تحلیل تطبیقی و برآیند ارزیابی	نتیجه
حضور و مکث	در مقایسه با تنوع فضاهای حضور و مکث در بازار تاریخی تبریز، حضور و حرکت کاربران در بازار مشروطه عمدتاً در ارتباط با فعالیت تجاری است؛ محدودیت برخی فضاهای نشستن و مکث نیز در مشاهده میدانی و اظهارات کاربران بازتاب یافته است.	حضور کاربران تداوم دارد، اما غلبه فعالیت تجاری و محدودیت فضاهای مکث، ماندگاری و تنوع حضور را کاهش می‌دهد.	تداوم نسبی
تعاملات و روابط اجتماعی	تعاملات روزمره میان بخشی از کسبه و همسایگان و سازوکارهای هماهنگی میان بهره‌برداران در مصاحبه‌ها گزارش شده است.	اصل تعاملات روزمره و همکاری میان بهره‌برداران حفظ شده، اما شدت و پایداری روابط اجتماعی میان همه کاربران و کسبه یکسان نیست.	تداوم
فعالیت‌های جمعی و غیرتجاری	برگزاری برخی آیین‌های مذهبی و مشارکت کسبه در فعالیت‌های جمعی در بازار مشروطه گزارش شده است؛ بااین‌حال، عملکرد تجاری غالب است.	برخی فعالیت‌های جمعی و غیرتجاری تداوم یافته‌اند، اما دامنه و تنوع آن‌ها نسبت به بازار تاریخی محدودتر است.	تداوم نسبی
برآیند نهایی مؤلفه در بازار مشروطه	شواهد میدانی و مصاحبه‌ای، تداوم حضور کاربران، تعاملات روزمره و برخی فعالیت‌های جمعی را در کنار محدودیت فضاهای مکث و غلبه فعالیت تجاری نشان می‌دهد.	حیات اجتماعی مجموعه تداوم دارد، اما دامنه و تنوع آن نسبت به بازار تاریخی محدودتر است.	تداوم نسبی

به منظور روشن‌سازی مبنای تجربی تحلیل‌ها، در جدول ۳ نمونه‌ای از شواهد حاصل از مصاحبه با کسبه و کاربران بازار مشروطه و تفسیر آن‌ها در چارچوب سه بعد اصلی پژوهش ارائه شده است.

۴.۵. جمع‌بندی در چارچوب شهر اسلامی ـ ایرانی

یافته‌های سه بعد اصلی پژوهش نشان می‌دهند رابطهٔ بازار مشروطه با زمینهٔ تاریخی در همهٔ ابعاد یکسان نیست. از منظر انسجام و پیوستگی فضایی، ارتباط مجموعه با شبکهٔ دسترسی پیرامونی برقرار است، اما سازمان فضایی داخلی آن با الگوی تاریخی بازار تفاوت دارد. در بعد تنوع و همزیستی عملکردی ـ اجتماعی، استمرار فعالیت تجاری و پاسخ‌گویی به برخی نیازهای معاصر مشاهده می‌شود؛ با این‌حال، این استمرار به معنای بازتولید کامل الگوی عملکردی بازار تاریخی نیست. از منظر هویت، خاطره و معنای مکان، پیوند بازار مشروطه با زمینهٔ تاریخی برقرار است، اما شواهد نشان نمی‌دهند این پیوند به همان میزان در تجربهٔ هویتی و معنایی کاربران تثبیت شده باشد. در حوزهٔ دسترسی و بهره‌مندی اجتماعی، دسترسی سواره و برخی ظرفیت‌های عملکردی از مزیت‌های مجموعه‌اند؛ در مقابل، محدودیت امکانات رفاهی و تفاوت تجربهٔ اقتصادی بهره‌برداران نیز مشاهده می‌شود. در زمینهٔ تعامل و حیات اجتماعی، حضور کاربران، روابط روزمره و برخی فعالیت‌های جمعی تداوم دارند، اما دامنه و تنوع آن‌ها محدودتر است.

در مجموع، برآیند تلفیقی سه بعد اصلی، وضعیت «تداوم نسبی» را نشان می‌دهد؛ یعنی بخشی از روابط فضایی، عملکردی، اجتماعی و معنایی حفظ شده‌اند، در حالی که بخش‌هایی دیگر تغییر کرده یا با محدودیت روبه‌رو شده‌اند.

جدول ۱۳. سنتز تحلیلی یافته‌ها و برآیند مداخلهٔ بازار مشروطه در چارچوب شهر اسلامی ـ ایرانی

بعد ارزیابی	روابط و ویژگی‌های حفظ‌شده	روابط و ویژگی‌های تغییریافته	برآیند تلفیقی
انطباق کالبدی ـ فضایی و عملکردی	ارتباط با شبکه دسترسی و ساختار تاریخی؛ استمرار فعالیت تجاری و پاسخ به نیازهای معاصر	سازمان فضایی داخلی، مقیاس و بخشی از کیفیت‌های محیطی و عملکردی	تداوم نسبی
هویت‌زایی و معنابخشی	ارتباط با زمینه تاریخی؛ امکان تجربه و استفاده روزمره؛ تداوم بخشی از پیوند معنایی با زمینه	خوانایی برخی مسیرهای داخلی؛ تنوع تجربه فضایی؛ استقلال هویتی و معنایی محدودتر	تداوم نسبی
عدالت اجتماعی ـ فضایی و پیامدهای اجتماعی	دسترسی عمومی و تجاری؛ حضور و تعامل؛ برخی فعالیت‌های جمعی؛ ظرفیت‌های اقتصادی و عملکردی	محدودیت برخی امکانات و فضاهای مکث؛ غلبه فعالیت تجاری؛ تفاوت در تجربه اقتصادی بهره‌برداران	تداوم نسبی
سنتز نهایی	تداوم بخشی از روابط فضایی، عملکردی، اجتماعی و معنایی	بازتعریف و تغییر این روابط در برخی ابعاد	تداوم نسبی

در مجموع، بازار مشروطه نه گسست کامل از زمینهٔ تاریخی ایجاد کرده و نه الگوی پیشین را به طور کامل تداوم بخشیده است. برآیند یافته‌ها تداوم نسبی است؛ یعنی تداوم برخی روابط فضایی، عملکردی، اجتماعی و معنایی همراه با تفاوت در برخی ابعاد. در چارچوب شهر اسلامی ـ ایرانی، این نتیجه نشان می‌دهد تداوم بافت تاریخی باید فراتر از حفظ فرم یا عملکرد و بر پایه روابط میان فضا، فعالیت، تعامل اجتماعی، هویت و بهره‌مندی از مکان ارزیابی شود.

۶. بحث و تفسیر یافته‌ها

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد رابطهٔ میان مداخلهٔ جدید و بافت تاریخی را نمی‌توان فقط براساس شباهت یا تفاوت کالبدی ارزیابی کرد. در بازار مشروطه، حفظ برخی پیوندهای فضایی و عملکردی با زمینهٔ تاریخی، هم‌زمان با تغییر در سازمان فضایی، تجربهٔ معنایی، حیات اجتماعی و شرایط بهره‌مندی اقتصادی مشاهده شد. بنابراین، پیامدهای مداخله در ابعاد مختلف یکسان نیست و تداوم آن باید براساس نوع رابطه‌ای که در هر بعد حفظ، تغییر یا تضعیف شده است، تفسیر شود.

۱.۶. تداوم کالبدی و عملکردی در برابر تغییر سازمان فضایی

یکی از یافته‌های اصلی پژوهش، حفظ ارتباط بازار مشروطه با شبکهٔ دسترسی و ساختار بازار تاریخی، هم‌زمان با تفاوت در سازمان فضایی داخلی آن است. این وضعیت نشان می‌دهد تداوم در بافت تاریخی الزاماً به معنای بازتولید الگوی فضایی گذشته نیست؛ بلکه می‌تواند با حفظ برخی روابط با زمینهٔ تاریخی و بازسازمان‌دهی سایر اجزای فضا همراه باشد.

در بازار مشروطه نیز استفاده از آجر و برخی الگوهای خطی و شبکه‌ای، در کنار تفاوت در سازمان فضایی، نشان‌دهندهٔ همین وضعیت است. به بیان دیگر، مداخلهٔ جدید از زمینهٔ تاریخی جدا نشده، اما الگوی فضایی آن به صورت مستقیم بازتولید نشده است. از این منظر، ارزیابی یک مداخله در بافت تاریخی نباید فقط بر میزان شباهت ظاهری آن با ساختار تاریخی استوار باشد؛ بلکه باید مشخص شود که چه روابطی با زمینه حفظ شده و کدام بخش‌ها متناسب با نیازهای جدید بازتعریف شده‌اند. این یافته با پژوهش بیانکو (۲۰۲۳) دربارهٔ بازاستفاده از بازارهای سرپوشیده تاریخی قابل مقایسه است. بیانکو ضمن بررسی ابعاد مختلف ارزش میراثی این بازارها، نشان می‌دهد احیا و استفادهٔ مجدد از بناهای تاریخی، لزوماً به معنای حفظ کامل اصالت و اهمیت فرهنگی آن‌ها نیست. در بازار مشروطه نیز تداوم عملکرد تجاری و ارتباط با شبکهٔ دسترسی بازار تاریخی تبریز، به‌تنهایی حفظ سازمان فضایی تاریخی را تضمین نمی‌کند. تفاوت در مقیاس و نوع مداخله در دو مطالعه، مقایسهٔ مستقیم نتایج را محدود می‌کند؛ با این‌حال، هر دو بر ضرورت ارزیابی مداخلات فراتر از استمرار عملکرد و با توجه به ارزش‌های کالبدی و میراثی تأکید دارند.

۲.۶. تداوم عملکرد تجاری و ضعف نسبی در بازتولید معنای تاریخی

در بازار مشروطه، استمرار عملکرد تجاری و برخورداری از فضای بیشتر، دسترسی سواره و امکان جابه‌جایی و بارگیری کالا، بخشی از نیازهای عملکردی معاصر را پاسخ داده و ارتباط عملکردی آن با بازار تاریخی را حفظ کرده است. با این‌حال، یکی از نتایج قابل توجه پژوهش آن است که تداوم عملکرد تجاری به تنهایی به تداوم معنای تاریخی مکان منجر نشده است. بازار مشروطه در تجربهٔ کاربران و بهره‌برداران عمدتاً به عنوان فضایی برای خرید و فعالیت تجاری ادراک می‌شود، در حالی که بازار تاریخی علاوه بر نقش اقتصادی، با تجربهٔ تاریخی، گردش و ارزش‌های فرهنگی نیز پیوند دارد. بنابراین، حفظ یک عملکرد مشترک میان دو مجموعه، الزاماً به معنای شکل‌گیری تجربه‌ای مشابه از مکان نیست.

از این‌رو، می‌توان میان «تداوم عملکرد» و «تداوم معنا» تمایز قائل شد. بازار مشروطه در سطح عملکردی با زمینهٔ تاریخی پیوند خود را حفظ کرده، اما این پیوند در سطح هویتی و معنایی به همان میزان تداوم نیافته است. این تفاوت نشان می‌دهد ارزیابی موفقیت مداخله در بافت تاریخی تنها با سنجش حفظ فعالیت یا استفاده اقتصادی از فضا کامل نمی‌شود و کیفیت تجربه و معنای شکل‌گرفته در مکان نیز اهمیت دارد.

۳.۶. حیات اجتماعی؛ تداوم تعامل در کنار غلبهٔ عملکرد تجاری

غلبه کارکرد تجاری در بازار مشروطه، شکل و دامنهٔ حضور اجتماعی را تحت تأثیر قرار داده است. حضور و حرکت کاربران، تعاملات روزمره میان کسبه و همسایگان و فعالیت‌های جمعی، از جمله برگزاری مراسم مذهبی، نشان می‌دهد حیات اجتماعی در مجموعه تداوم یافته است؛ با این‌حال، محدودیت فضاهای مکث و سهم کمتر فعالیت‌های غیرتجاری، دامنه و تنوع آن را محدود کرده است.

یافته‌های این پژوهش را می‌توان با تأکید پولس و همکاران (۲۰۲۳) بر مشارکت کاربران و توجه به ویژگی‌های مکان در راهبردهای بازآفرینی مکان‌های تاریخی مرتبط دانست. در بازار مشروطه، با وجود تداوم حضور و تعاملات روزمره، محدودیت فضاهای مکث و غلبهٔ فعالیت تجاری، دامنهٔ تجربهٔ اجتماعی کاربران را محدود می‌کند. این نتیجه نشان می‌دهد در ارزیابی مداخلات در بافت‌های تاریخی، صرف تداوم فعالیت کافی نیست و باید کیفیت تجربهٔ کاربران و شرایط شکل‌گیری تعاملات اجتماعی نیز بررسی شود. در عین حال، چون پژوهش پولس و همکاران مروری بر راهبردهای بازآفرینی در مقیاس‌های مختلف است، نه مطالعه‌ای اختصاصی دربارهٔ بازار مشروطه، این مقایسه در سطح اصول ارزیابی و عوامل مؤثر بر بازآفرینی انجام می‌شود.

در نتیجه، یافتهٔ پژوهش بیانگر حذف حیات اجتماعی نیست، بلکه نشان‌دهندهٔ تغییر در شکل و گسترهٔ آن است. به بیان دیگر، اصل حضور و تعامل در مجموعه باقی مانده، اما بخشی از حیات اجتماعی که در بازار تاریخی در پیوند با تنوع فعالیت‌ها، گردش و حضور طولانی‌تر شکل می‌گیرد، در بازار مشروطه محدودتر است. از این منظر، وجود تعامل اجتماعی به‌تنهایی برای ارزیابی حیات اجتماعی کافی نیست و نوع حضور، امکان مکث، تنوع فعالیت‌ها و استمرار روابط نیز باید مورد توجه قرار گیرد.

۴.۶. تفاوت در تجربهٔ بهره‌مندی اقتصادی و اجتماعی

تجربهٔ بهره‌برداران از پیامدهای اقتصادی بازار مشروطه یکسان نیست. دسترسی سواره، پارکینگ و امکان بارگیری برای برخی فعالیت‌ها مزیت عملکردی ایجاد کرده، در حالی که اظهارات بهره‌برداران دربارهٔ اجاره، هزینه‌های جاری و نسبت درآمد به هزینه متفاوت بوده است. بنابراین، استمرار فعالیت اقتصادی را نمی‌توان معادل بهره‌مندی اقتصادی یکسان دانست.

در عین حال، شواهد موجود برای اثبات الگوی قطعی از توزیع نابرابر منافع اقتصادی کافی نیست و با اطمینان بیشتر می‌توان از تفاوت در تجربهٔ مزایا و هزینه‌های مداخله سخن گفت. این تفاوت نشان می‌دهد پیامدهای یک مداخله برای همهٔ بهره‌برداران به شکل یکسان تجربه نمی‌شود و شرایط فعالیت، نوع کسب‌وکار و وضعیت عمومی اقتصاد می‌تواند در ارزیابی آنان نقش داشته باشد.

با توجه به شواهد موجود، نمی‌توان دربارهٔ تغییر کاربری بخش‌هایی از بافت مسکونی پیشین یا پیامدهای احتمالی آن برای ساکنان، نتیجه‌گیری قطعی کرد. از این‌رو، ارزیابی پیامدهای مداخله در این پژوهش به ابعادی محدود می‌شود که شواهد کافی برای بررسی آن‌ها در دسترس بوده است.

در مجموع، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد تداوم در بازار مشروطه در ابعاد مختلف یکسان نیست. ارتباط با ساختار تاریخی، دسترسی و عملکرد تجاری در بخش‌هایی حفظ شده، در حالی که سازمان فضایی، کیفیت و تنوع تجربه، بخشی از حیات اجتماعی و معنای تاریخی مکان دستخوش تغییر شده‌اند و تجربهٔ اقتصادی بهره‌برداران نیز یکدست نیست. بر این‌اساس، مفهوم «تداوم نسبی» می‌تواند برآیند این وضعیت چندبعدی را توضیح دهد؛ یعنی مداخله نه گسست کامل از زمینهٔ تاریخی ایجاد کرده و نه الگوی پیشین را به طور کامل تداوم بخشیده است. از نظر کاربردی نیز این یافته بر ضرورت آن دلالت دارد که ارزیابی مداخلات در بافت‌های تاریخی، هم‌زمان پیوندهای فضایی، عملکردی، اجتماعی و معنایی و همچنین تفاوت تجربهٔ بهره‌برداران و کاربران را دربرگیرد.

۷. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف ارزیابی پیامدهای مداخلهٔ درشت‌مقیاس در بافت تاریخی، بازار مشروطهٔ تبریز را از سه بعد انطباق کالبدی ـ فضایی و عملکردی، هویت‌زایی و معنابخشی، و عدالت اجتماعی ـ فضایی و پیامدهای اجتماعی بررسی کرد. یافته‌ها نشان دادند رابطهٔ مداخله با زمینهٔ تاریخی در ابعاد مختلف یکسان نیست و تداوم برخی روابط، هم‌زمان با تغییر یا محدود شدن برخی دیگر شکل گرفته است.

از نظر کالبدی ـ فضایی و عملکردی، ارتباط بازار مشروطه با شبکهٔ دسترسی پیرامونی برقرار است و مجموعه از طریق پارکینگ، دسترسی سواره و تسهیل جابه‌جایی کالا، به بخشی از نیازهای معاصر پاسخ می‌دهد. با این‌حال، سازمان فضایی داخلی و مقیاس مجموعه با الگوی تاریخی بازار یکسان نیست. در بعد هویت‌زایی و معنابخشی، پیوند مجموعه با زمینهٔ تاریخی قابل مشاهده است، اما شواهد پژوهش از تثبیت هویت و معنای تاریخی آن به میزانی مشابه بازار تاریخی حکایت نمی‌کنند. در بعد اجتماعی ـ فضایی نیز حضور کاربران، تعاملات روزمره و برخی فعالیت‌های جمعی تداوم یافته‌اند؛ با این‌حال، محدودیت فضاهای مکث و امکانات رفاهی و تفاوت تجربهٔ اقتصادی بهره‌برداران، نشان می‌دهد شرایط استفاده و بهره‌مندی یکسان نیست.

برآیند تلفیقی یافته‌ها، بازار مشروطه را در وضعیت «تداوم نسبی» قرار می‌دهد؛ وضعیتی که در آن بخشی از روابط فضایی، عملکردی، اجتماعی و معنایی حفظ شده‌اند، اما برخی دیگر در نتیجه شکل‌گیری سازمان فضایی و الگوی استفاده متفاوت، تغییر کرده یا محدود شده‌اند. در پاسخ به پرسش نخست، یافته‌ها نشان می‌دهد بازار مشروطه از نظر کالبدی ـ فضایی و عملکردی، با حفظ برخی پیوندها با ساختار تاریخی بازار تبریز و تداوم عملکرد تجاری، در عین تفاوت در سازمان فضایی داخلی، عمدتاً در وضعیت «تداوم نسبی» قرار می‌گیرد. در پاسخ به پرسش دوم، یافته‌ها بیانگر آن است که با وجود تداوم برخی پیوندهای تاریخی و عملکردی، تجربه و معنای مکان در بازار مشروطه به طور کامل بازتولید نشده و تداوم هویت و معنای تاریخی آن محدودتر است. در پاسخ به پرسش سوم، یافته‌ها از تداوم حضور کاربران، تعاملات روزمره و برخی فعالیت‌های جمعی در کنار محدودیت فضاهای مکث و تفاوت در تجربهٔ بهره‌مندی اقتصادی حکایت دارد؛ با این‌حال، شواهد موجود برای اثبات الگوی قطعی از توزیع نابرابر منافع یا تعیین وضعیت همهٔ ابعاد عدالت اجتماعی ـ فضایی کافی نیست. از این منظر، تداوم بافت تاریخی را نمی‌توان فقط به حفظ فرم کالبدی یا استمرار عملکرد اقتصادی تقلیل داد؛ بلکه باید روابط میان ساختار فضایی، فعالیت‌ها، تجربهٔ مکان، تعاملات اجتماعی و بهره‌مندی کاربران و بهره‌برداران را به صورت هم‌زمان بررسی کرد.

از نظر کاربردی، یافته‌ها بر اهمیت توجه به خوانایی مسیرهای داخلی، تقویت فضاهای مکث و تعامل، بهبود امکانات قابل استفاده برای گروه‌های مختلف و ایجاد فرصت بیشتر برای فعالیت‌های غیرتجاری دلالت دارند. تقویت پیوند هویتی و معنایی مداخله با زمینهٔ تاریخی نیز می‌تواند یکی از محورهای بهبود کیفیت مداخلات مشابه باشد. در حوزهٔ اقتصادی ـ اجتماعی، توجه به تفاوت تجربهٔ بهره‌برداران از مزایا و هزینه‌ها می‌تواند در مدیریت و ارزیابی مجموعه‌های مشابه مفید باشد. این پیشنهادها ناظر بر محدودیت‌های شناسایی شده در مطالعه‌اند و به معنای اثبات گسست کامل در این ابعاد نیستند.

پژوهش حاضر به یک مطالعهٔ موردی، ۳۰ مصاحبهٔ نیمه‌ساختاریافته و شواهد حاصل از بررسی اسناد، برداشت کالبدی ـ فضایی و مشاهدهٔ میدانی متکی است؛ از این‌رو، یافته‌ها قابلیت تعمیم آماری به سایر مداخلات در بافت‌های تاریخی را ندارند. انتخاب مشارکت‌کنندگان به روش در دسترس انجام شد و تجربهٔ افرادی که در زمان حضور پژوهشگر امکان و تمایل به مصاحبه داشتند، در داده‌ها بازتاب یافته است؛ بنابراین، ممکن است تجربهٔ برخی گروه‌های کاربران یا بهره‌برداران به اندازهٔ کافی منعکس نشده باشد.

محدودیت دیگر به مبنای مقایسه مربوط است. بازار مشروطه و بازار تاریخی تبریز از نظر دورهٔ ساخت، مقیاس، سازمان فضایی و نوع فعالیت تفاوت دارند؛ بنابراین، مقایسهٔ آن‌ها به ویژگی‌ها و روابط متناظر در بخش‌های بررسی‌شده محدود است و نباید به معنای سنجش برابری کلی دو مجموعه تلقی شود. همچنین، تعیین وضعیت‌های «تداوم»، «تداوم نسبی» و «گسست» ماهیتی تفسیری دارد و با وجود استفاده از شواهد چندگانه، کاملاً مستقل از قضاوت پژوهشگر نیست. فراوانی کدهای مصاحبه نیز به‌تنهایی نشان‌دهندهٔ اهمیت یا شدت یک پیامد نیست و تکرار یک مضمون لزوماً به معنای وجود شاهد مستقل یا تجربه یکسان در میان مشارکت‌کنندگان نیست.

از این‌رو، نتایج این پژوهش باید در چارچوب محدودهٔ مورد مطالعه، مشارکت‌کنندگان و شواهد گردآوری‌شده تفسیر شوند. پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی، چارچوب ارزیابی در نمونه‌های متعدد و با مبنای مقایسهٔ مشخص‌تر به کار گرفته شود و با استفاده از نمونه‌گیری متنوع‌تر، بررسی نظام‌مندتر تجربهٔ گروه‌های مختلف و تلفیق داده‌های کیفی و کمی، قابلیت مقایسه و ارزیابی نتایج افزایش یابد.

مشارکت نویسندگان

نویسـندگان در تدویـن و نـگارش مقالـه بـه طـور یکسـان مشـارکت داشته‌اند.

تشکر و قدردانی

مقاله حامی مادی یا معنوی ندارد.

تعارض منافع

این مقاله تعارض منافع ندارد.

منابع

Abdurahiman, Sh. (2025). Urban heritage sociocultural impact assessment (UHSCIA): Scale development and psychometric validation. *Built Heritage*, 9, 35. https://doi.org/10.1186/s43238-025-00206-y

Abdurahiman, Sh., Kasthurba, A. K., & Nuzhat, A. (2024). Assessing the socio-cultural impact of urban revitalization using relative positive impact index (RPII). *Built Heritage*, 8, 8. https://doi.org/10.1186/s43238-024-00118-3

Abaraghoui Fard H., & Mansouri S. A. (2021). Re-reading the components shaping the spatial organization of Iranian cities after Islam in travelogues from the 9th to the 14th centuries AH. *Manzar*, 13(55): 20–29. https://doi.org/10.22034/manzar.2021.240065.207 [In Persian]

Abrumand Azar P., Akbari Namdar S., & Valizadeh N. (2024). Explaining conservation strategies based on the recognition and value-based damage assessment of Tabriz Historic Bazaar, with an emphasis on heritage tourism development. *Iranian Architecture and Urbanism*, 15(1): 77–94. https://doi.org/10.30475/isau.2024.406830.2058 [In Persian]

Aghajanbigloo E., Mohammadi M., & Zamani B. (2022). An explanatory analysis of the factors influencing urban morphology formation in an organic urban fabric (case study: Ziadlou neighborhood, Gorgan). *Iranian Architecture and Urbanism*, 13(1): 311–325. https://doi.org/10.30475/isau.2020.109228 [In Persian]

Alalhesabi M., & Charbgoo N. (2016). Rereading and explaining the relationship between meaning and place identity. *Iranian Architecture and Urbanism*, 6(9): 103–114. https://doi.org/10.30475/isau.2016.62003 [In Persian]

Bahraini S. H. (2003). *The urban design process*. University of Tehran Press. [In Persian]

Balali Oskouei A., & Jafari P. (2022). Analyzing social interactions in Tabriz Historic Bazaar with an emphasis on the physical dimension of space (case studies: Amir Saray and Dodari Saray). *Motaleate Shahri (Urban Studies)*, 11(42): 87–102. https://doi.org/10.34785/J011.2022.403 [In Persian]

Behzadfar M., & Rezvani N. (2015). A comparative study of Islamic urban morphology norms in historic urban fabric: A case study of Sarcheshmeh neighborhood in Gorgan. *Journal of Islamic Architecture Research*, 3(6): 1–18. https://www.sid.ir/paper/404088/fa [In Persian]

Bianco, L. (2023). Adaptive re-use of historic covered markets: A review of selected cases in European capital cities. *Heritage*, 6(2), 1089–1102. https://doi.org/10.3390/heritage6020060

Conzen, M. R. G. (1960). *Alnwick, Northumberland: A study in town-plan analysis* (Publication 27). George Philip.

Fallahat S. (2011). The construction of the concept of the "Islamic city." *Iranian-Islamic City Studies*, 3: 35–46. [In Persian]

Forouhar, A., & Hasankhani, M. (2018). Urban renewal mega projects and residents' quality of life: Evidence from historical religious center of Mashhad metropolis. *Journal of Urban Health*, 95(2), 232–244. https://doi.org/10.1007/s11524-017-0224-4

Gehl, J. (2011). *Life between buildings: Using public space* (J. Koch, Trans.). Island Press.

Gharebaglou M., Nejad Ebrahimi A., & Ardabilchi I. (2019). Infill architecture: An interdisciplinary approach to design in historic urban fabric: A case study of the Mashrouteh commercial complex in the historic fabric of Tabriz Bazaar. *Bagh-e Nazar*, 16(76): 57–68. https://doi.org/10.22034/bagh.2019.142666.3713 [In Persian]

Gharehbaglou, M., & Ardabilchi, I. (2021). The impact of changes in environmental meanings on users' perceptions: A case study of infill architecture in the historic bazaar of Tabriz. *ACE: Architecture, City, and Environment*, 16(47), 9638. https://doi.org/10.5821/ace.16.47.9638

Gharib, R. Y., & Salama, A. M. (2014). Nature of urban interventions in changing the old center of a globalizing Doha. *Frontiers of Architectural Research*, 3(4), 468–476. https://doi.org/10.1016/j.foar.2014.06.004

Habibi S. M. (2012). *From shahr to city: A historical analysis of the concept of the city and its physical image*. University of Tehran Press. [In Persian]

Huang, K., Kang, P., & Zhao, Y. (2024). Quantitative research of street interface morphology in urban historic districts: A case study of West Street Historic District, Quanzhou. *npj Heritage Science*, 12, Article 226. https://doi.org/10.1186/s40494-024-01351-w

Hosseini Kia S. M. M., Modaghalchi L., Maleki A., & Hashempour P. (2024). A comparative analysis of spatial quality assessment in Tabriz Bazaar based on space syntax and the PPS matrix (case study: Tabriz Bazaar). *Urban and Regional Development Planning*, 9(29): 69–111. https://doi.org/10.22054/urdp.2024.76529.1600 [In Persian]

ICOMOS. (1987). *Charter for the conservation of historic towns and urban areas (Washington Charter)*. International Council on Monuments and Sites.

Iranmanesh N., Pourjafar M. R., Khatibi M. R., & Ziari K. (2021). The role of water in the morphology of the historic city of Qazvin during the Qajar period. *Bagh-e Nazar*, 18(97): 31–46. https://doi.org/10.22034/BAGH.2020.226317.4513 [In Persian]

Kropf, K. (2017). *The handbook of urban morphology*. Wiley. https://doi.org/10.1002/9781118747711

Lewicka, M. (2011). Place attachment: How far have we come in the last 40 years? *Journal of Environmental Psychology*, 31(3), 207–230. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2010.10.001

Lorens, P., & Habier, M. (2018). Impact of large-scale urban interventions on contemporary city centers: Gdansk case study. *Przestrzeń, Ekonomia, Społeczeństwo*, 13(I), 101–118. https://doi.org/10.23830/13/i/2018/101117

Maroufi H. (2018). Rereading the Iranian (Islamic) city: An examination of institutions shaping urban governance and their spatial reflections in Safavid and Qajar cities. *Iranian Architecture and Urbanism*, 9(15): 33–45. https://doi.org/10.30475/isau.2018.68578 [In Persian]

Mozaffar F., Behzadfar M., & Rastbin S. (2018). Analyzing pedestrian flow demand: An undeniable necessity in planning for the regeneration of historic urban fabrics. *Iranian Architecture and Urbanism*, 9(15): 149–173. [In Persian]

Nejad Ebrahimi, A., Pour Rahimian, F., & Sahraei Loron, M. (2013). Impacts of urban passages on formation of Iranian bazaars: Case study of the historic bazaar of Tabriz. *Archnet-IJAR: International Journal of Architectural Research*, 7(2), 61–75. https://doi.org/10.26687/archnet-ijar.v7i2.155

Proshansky, H. M., Fabian, A. K., & Kaminoff, R. (1983). Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3(1), 57–83. https://doi.org/10.1016/S0272-4944(83)80021-8

Pulles, K., Conti, I. A. M., de Kleijn, M. B., Kusters, B., Rous, T., Havinga, L. C., & İkiz Kaya, D. (2023). Emerging strategies for regeneration of historic urban sites: A systematic literature review. *City, Culture and Society*, 35, Article 100539. https://doi.org/10.1016/j.ccs.2023.100539

Sheikhi Sh., Sarafraz N., & Kaki A. (2025). Analyzing citizens' perceptions of public spaces in the process of historic urban fabric regeneration (case study: Dokan-e Shams neighborhood in Shushtar). *Manifestation of Art in Architecture and Urban Engineering*, 3(2): 1-19. https://jmaaue.org/index.php/jmaaue/article/view/65 [In Persian]

Smyth, E., & Vanclay, F. (2017). The social framework for projects: A conceptual but practical model to assist in assessing, planning and managing the social impacts of projects. *Impact Assessment and Project Appraisal*, 35(1), 65–80. https://doi.org/10.1080/14615517.2016.1271539

Swyngedouw, E., Moulaert, F., & Rodríguez, A. (2002). Neoliberal urbanization in Europe: Large-scale urban development projects and the new urban policy. *Antipode*, 34(3), 542–577. https://doi.org/10.1111/1467-8330.00254

Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. Pion.

Rezaei N., & Hanachi P. (2015). Oudlajan neighborhood: Urban heritage between tradition and modernity. *Iranian Architectural Studies*, 4(7): 19–34. [In Persian]

UNESCO. (2010). *Tabriz historic bazaar complex*. World Heritage Centre.

UNESCO. (2011). *Recommendation on the historic urban landscape, including a glossary of definitions*. UNESCO.

Whyte, W. H. (1980). *The social life of small urban spaces*. The Conservation Foundation.

Yadollahi, S., & Weidner, S. (2014). The Iranian historical bazaar as public space: Case study: Tabriz Bazaar. In R. Amoêda, S. Lira, & C. Pinheiro (Eds.), *REHAB 2014: Proceedings of the International Conference on Preservation, Maintenance, and Rehabilitation of Historic Buildings and Structures* (pp. 873–883). Green Lines Institute.

Yadollahi, S., & Weidner, S. (2017). Facilitating the process towards social sustainability: A culture-based method for mapping historic public places, applied to the example of Tabriz Bazaar, Iran. In M.-T. Albert, F. Bandarin, & F. Pereira Roders (Eds.), *Going beyond: Heritage studies* (pp. 323–334). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-57165-2_23

Neshan. (n.d.). *[Photograph of Tabriz Grand Bazaar]*. https://neshan.org/maps/places/2054fea5469370df5b150c33329d0467

MrBilit. (n.d.). *[Photograph of Tabriz Grand Bazaar]*. https://mrbilit.com/mag/wp-content/uploads/2020/08/14-4.jpg

Kojaro. (n.d.). *[Photograph of Tabriz Grand Bazaar]*. https://api2.kojaro.com/media/2020-12-ead9d5cd-f904-49d9-86a8-7b59c49fbe55-67c46108c1067c5ba76709c3?w=1920&q=75

TripYar. (n.d.). *[Photograph of Tabriz Grand Bazaar]*. https://fa.tripyar.com/uploads/picture/2246/7.jpg

Booking.ir. (n.d.). *Tabriz Grand Bazaar*. https://www.booking.ir/articles/tabriz-grand-bazaar-153810/

Virgool. (n.d.). *[Photograph of Tabriz Grand Bazaar]*. https://files.virgool.io/upload/users/1580603/posts/kq81yykf8v1r/factsd-bliiqk.jpeg

Khabar Online. (n.d.). *[Photograph of Tabriz Grand Bazaar]*. https://media.khabaronline.ir/d/2022/08/02/4/5724953.jpg?ts=1659414590000